

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

SAHÎH-İ MÜSLİM'DE ZAYIF OLDUĞU İDDİA EDİLEN RİVÂYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME –ELBÂNÎ ÖZELİNDE-

AN INVESTIGATION ON NARRATIONS ALLEGED TO BE WEAK IN SAHIH AL-
MUSLİM -SPECIFIC TO ALBANÎ-

Rıdvan KALAÇ

Arş. Gör. Dr., Van YYÜ İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı,
r30kalac@hotmail.com, orchid.org/ 0000-0002- 3257-2471

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 6 Kasım 2020/ 6 November 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 2 Ocak 2020 / 2 January 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2021 / 15 January 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar/ January – Spring 2021

Cilt / Volume: 7, **Sayı / Issue:** 1, **Sayfa / Pages:** 1-45.

Cite as / Atıf: Kalaç, Rıdvan. “*Sahîb-i Müslim*’de Zayıf Olduğu İddia Edilen Rivâyetler Üzerine Bir İnceleme –Elbânî Özelinde- [An Investigation on Narrations Alleged to be Weak in *Sahîb Al-Muslim* -Specific to Albanî-]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi-İhya International of Islamic Studies 7/1 (Ocak/January 2021), 1-45.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz

İslam'ın ana kaynakları niteliğinde olan hadisleri ihtiva eden eserler arasında *Sahîb-i Müslim*, *Sahîb-i Buhârî*'den sonra en sahih ve muteber kaynak kabul edilmiş ve hatta bazı âlimler tarafından Buhârî'nin *Sahîb*'ine takdim edilmiştir. *Sahîb-i Müslim*'in ümmetin teveccühüne nail olduğu ve bu eserde yer alan rivâyetlerin tamamının ümmetin icması ile sahih olduğu şeklinde bir yaklaşım sergilenmiştir. Bununla beraber bu yaklaşımı kabul etmeyip Müslim'in *Sahîb*'inin ihtiva ettiği rivâyetlerden bazılarını tenkit edenler de bulunmaktadır. Bunlar arasında klasik hadis ulemasından Ebû Zur'a er-Râzî, Ebu'l-Fadl el-Herevî, ed-Dârekutnî, İbn Hazm ve Ebû Ali el-Ğassânî gibi âlimler bulunmaktadır. Söz konusu alimlerin tenkitlerinin genel olarak Müslim'in rivâyetlerinin isnadlarına yönelik oldukları görülmektedir. Müslim'in rivâyetlerini isnad açısından eleştirenlerden birisi de çağdaş hadis âlimlerinden Nasıruddin el-Elbânî'dir. Ehl-i hadis geleneğine bağlı kalıp günümüzde hadislerin tetkiki için yalnızca isnad tenkidiyle yetinilmesi gerektiği şeklinde bir yaklaşım sergileyen Elbânî, çağımızın klasik dönem hadisçiliğinin son örneklerindedir. Elbânî, çeşitli eserlerinde Müslim'in çok sayıda hadisini isnad tekniği açısından değerlendirmiş ve bunlardan yirmi yedi tanesi hakkında zayıf hükmü vermiştir. Bu çalışmada Elbânî'nin zayıf olduğunu iddia ettiği ilgili rivâyetler ele alınmış, bu rivâyetlere dair hadis âlimlerinin görüşlerine yer verilmiş ve neticede Elbânî'nin verdiği hükümler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Müslim, Sahîh-i Müslim, el-Elbânî, Tenkit, Zayıf, Isnad.

Abstract

Sahîb-i Muslim, *Sahîb-i Bukhari* were accepted as the most accurate and most valid among the works containing hadiths as the main sources of Islam; and even it was presented to *Sahib of Bukhari* by some scholars. An approach was exhibited in line with the fact that *Sahîb-i Muslim* attained the favour and acceptance of ummah, and that all of the narrations mentioned in this work were accurate with the common acceptance (ijma) of ummah. However, there were some scholars who did not accept this approach and criticized some of the narrations that *Sahib of Muslim* contained. Among them takes place classical hadith scholars such as Abû Zur'a al-Râzî, Abu'l-Fadl al-Herevî, ad-Dâraktunî, Ibn Hazm and Abu Ali al-Ghassânî. These criticisms generally stem from the isnads of Muslim's narrations. One of the scholars who criticize Muslim's narrations in terms of isnad is contemporary hadiths scholar Nasıruddin al-Albanî. Albanî, who depended on ahl-i hadith tradition and exhibited an approach as being satisfied with only isnad criticism to investigate the hadiths today, is one of the last representatives of classical period hadith science of this century. In his various works, Albanî evaluated and decreed that a lot of Muslim's narrations were weak in terms of isnad method. In this study, the related narrations which Albanî said to be weak investigated and finally, the decrees that Albanî gave will be questioned.

Keywords: Hadith, Muslim, Sahîh-i Muslim, al-Albanî, Criticism, Weak, Isnad.

Extended Abstract

As known, the second significant source that Muslims refer to after Holy Qur'an is hadiths. Allah assigned Prophet (PBUH) with notification and declaration of Qur'an. In this case, hadiths present second degree importance in terms of explanation of Qur'an. Sahih-i Muslim, Sahih-i Bukhari were accepted as the most accurate and most valid among the works containing hadiths as the main sources of Islam; and even it was presented to Sahih of Bukhari by some scholars. An approach was exhibited in line with the fact that Sahih-i Muslim attained the favour and acceptance of ummah, and that all of the narrations mentioned in this work were accurate with the common acceptance (ijma) of ummah. However, there were some scholars who did not accept this approach and criticized some of the narrations that Sahih of Muslim contained. These criticisms generally stem from the isnads of Muslim's narrations. Among them takes place classical hadith scholars such as Abu Zur'a al-Razi, Abu'l-Fadl al-Herevi, ad-Daraqutni, Ibn Hazm and Abu Ali al-Ghassani. One of the scholars who criticize Muslim's narrations in terms of isnad is contemporary hadith scholar Nasruddin al-Albani. Albani, who depended on ahl-i hadith tradition and exhibited an approach as being satisfied with only isnad criticism to investigate the hadiths today, is one of the last representatives of classical period hadith science of this century. In his various works, Albani evaluated and decreed that a lot of Muslim's narrations were weak in terms of isnad method.

It seems that Albani decides the narrations by Muslim to be weak, and this depends on a few reasons. These narrations are either those which are narrated by some narrators about whom there are refutations or disunities, unknown in the hadith texts or insertions in the statements. While the mentioned hadith should be cut from the narration chain, terminated or cut in terms of isnad, it is narrated as elevated, revealed and reached. However, it is necessary to state that the evaluations of Albani are generally directed to hadith narrators rather than hadith texts. In his evaluations, Albani was significantly influenced by classical hadith scholars such as Darqutni, Beyhaki, Ibn Hibban ve Ibn Hajar; and as a result, he decided them to be weak by setting out from the views of narrators and hadith scholars to the relevant hadiths.

In this study, as far as we have found out, Albani clearly gave weak judgement about twenty-seven narrations made by Muslim. Nevertheless, Muslim narrations that Albani accepted as weak are not limited to these narrations only. Elbani, who defines some of Muslim's narrators as mudellis, decides that some narrators are weak. Some of the narrators of Muslim whom Albani refused due to the fact that they are weak and mudellis or in terms of memory are as follows: Abu Zubayr al-Makkî, Omer b. Hamza al-Umeri, Iyaz b. Abdullah, Davud b. Abu Hind, Sheddad Abu Talha ar-Rabi, Sherik b. Abdullah, Harun b. Said, Mabrame b. Bukeys, Habib b. Abi Sâbit, Zekeriya b. Abi Zaide, Suweyd b. Sâid, Said b. Abdulazi, Beshir b. al-Muhacir and Subeyl b. Abi Salih.

Some of the narrators that Albani refuted because of several reasons have many narrations with Muslim. While Albani accepted some of the narrations of these narrators, he did not report any opinion about other narrations. For example, he claimed that Abu Zubayr al-Makkî was mudellis and decided that his narrations from Jabir b. Abdullah with the word 'an to be weak. However, in this case, it is clear that Albani said that several narrations of Muslim through Abu Zubayr were weak. The reason for this is that as far as we have found out the number of narrations that Muslim, in his Sahih, narrated through Abu Zubayr with the word 'an is about thirty-five. Albani clearly stated that a total of six narrations out of related thirty-five narrations of Muslim are weak. He was convinced that twenty-five narrations are sound by supporting them with mutabaat and witnesses. He did not express any opinion about the rest of four narrations. However, it is possible to comprehend that he said that these narrations are weak as well.

Some of the narrations narrated by Muslim that were criticized by Albani appear to be the third even forth order narrations that Muslim wrote in his work. It is known that while Muslim took the hadiths into his work, he followed a method of writing them from the most accurate to the least accurate order. Why Muslim referred to this method is that he wanted to attract the attention on narration differences. Five of the narrations that Albani decided to be weak are of this type, hence they are not the most accurate hadiths that Muslim mentioned about the issue. As can be seen from the evaluations of the narrations, Muslim also gave place to the accurate narrations on the issue. At the end of the investigation, we can say that Albani was not right in deciding that some of Muslim's narrations to be weak. These narrations are of Abu Zubayr's narrations, narrations on qusuf prayer, and narrations on thanking after eating and drinking.

Keywords: Hadith, Muslim, Sahih-i Muslim, al-Albani, Criticism, Weak, Isnad, Abu Zubayr.

GİRİŞ

Hadis literatüründe Müslim b. Haccac'ın (ö.261/875) *el-Camiu's-Sabîh*'i önemli bir yere sahiptir. *Sabîh-i Müslim* olarak şöhret bulan bu eser, *Kütüb-i Sitt*e'nin ikinci kitabı olarak kabul edilir. İmam Müslim, bu eserini hocalarından semâ metoduyla rivâyet ettiği 300 bin hadis içerisinde seçerek meydana getirmiştir. Müslim, on beş yıl süren titiz bir çalışmanın sonunda eserinin telifini tamamlamış ve nihayetinde bu çalışmasını hocası Ebû Zûr'a er-Râzî'nin (ö.264/878) incelemesine sunmuş, onun hatalı ve kusurlu bulduğu rivâyetleri eserinden çıkarmıştır.¹ Müslim, aynı zamanda Said b. Mansur (ö.227/842), Yahya b. Maîn (ö.233/848), Osman b. Ebî Şeybe (ö.239/853) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) gibi önemli hadis otoritelerine de eserini takdim etmiş ve bunların sıhhatinde görüş birliğine vardıkları rivâyetleri almıştır.²

Müslim, eserinin tüm sahih hadisleri içerdiği iddiasında değildir. Ancak o, eserine aldığı hadislerin tamamının sahih olduğunu iddia eder. Kitabında kaydettiğine göre, Ebû Hureyre'den nakledilen namazın kılınışıyla ilgili bir hadisi sahih olduğunu kabul ettiği halde neden eserine almadığı sorulunca Müslim, bu duruma cevap vererek *Sabîh*'ini şu sözlerle tanımlamıştır: “Ben bana göre sahih olan her hadisi bu kitaba almış değilim. Ben sadece sıhhati konusunda âlimlerin icma ettikleri hadisleri bu kitaba kaydettim.”³

İçerdiği hadislerin sıhhat derecesi açısından üstün olması, *Sabîh-i Müslim*'in İslam dünyasında büyük ilgiyle karşılanmasını beraberinde getirmiş ve neticede bu hadis kitabında yer alan rivâyetlerin tamamının ümmetin icması ile sahih olduğu şeklinde bir yaklaşım sergilenmiştir.⁴ Esasında bu yaklaşım *Sahihayn* hadislerinin tamamına yöneliktir. Bu iki eserdeki hadislerin sıhhati üzerine icma hasıl olduğu iddiası İbn Salah (ö.643/1245), Nevevî (ö.676/1277), Suyutî (ö.911/1505) ve İbn Hacer (ö.852/1449) gibi hadis âlimleri tarafından da dile getirilmiştir.⁵ Ancak bu yaklaşımın yanında aksi görüş ifade eden ve dolayısıyla *Sabîh-i Müslim*'in bazı rivâyetlerini tenkit eden âlimlerin olduğu da görülmektedir. Ebû Zur'a er-Râzî, Ebu'l-Fadl el-Herevî (ö.327/939), ed-Dârekutnî (ö.385/995), İbn Hazm (ö.456/1064)

¹ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Sabîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, (Mısır: el-Matba'atü'l-Mısriyye, 1929-1930), 1/15; İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Hedyü's-sârî mukaddimeti fetbu'l-bârî*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbakî, (el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.), 345; M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 7/124-129;

² Kandemir, “Sahihayn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35/527-530.

³ Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sabîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî, (Kahire: Dâru İhyâ'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1991), “Salât”, 63.

⁴ *Sahihayn* üzerine icmanın hasıl olup olmadığı, bu genel yaklaşımın ne zaman ve hangi âlimler nezdinde oluştuğu hakkında detaylı bilgi için bkz., Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, (İstanbul: Rağbet Yay., 2013) 183-201; Kemal Özcan, “Buhârî ve Müslim'in Sahihleri Hakkında Farklı Görüşler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: II, sayı: 40, s. 215-244.

⁵ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn eş-Şehrazûrî, *Ulümü'l-badîs*, thk. Nûreddîn İtr, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 28; Nevevî, *İrşâdü Tullabi'l-Hakaik ila Marifeti Sineni Hayri'l-Halaik*, Thk. Abdülbârî Abdullah es-Selefi, (Medine: Mektebetü'l-İmân, 1987), 130-131; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nubheti'l-Fiker fî Mustalabi Ehlî'l-Eser*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rehîlî, (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 2001), 60; Suyutî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takerîbi'n-Nevevî*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009), 65-66.

ve Ebû Ali el-Ğassânî (ö.498/1105) gibi klasik hadis âlimlerinden sadır olan bu tenkitler, Müslim'in *Sahîb*'inin muhtevi olduğu rivâyetlerin senedlerine yöneliktir. Müslim'in rivâyetlerini isnad açısından eleştiren âlimlerden birisi de çağdaş muhaddis Nasıruddin el-syf. 5Elbânî'dir (ö.1999).

Eserlerindeki değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere Elbânî, Kur'an ve Sünnet'e sıkı bağlılığıyla Selefi düşüncenin öncülerinden biri olup bid'at ve hurafelere karşı şiddetle karşı çıkar. Ancak İslâm geleneğine bu kadar bağlı olan Elbânî, zaman zaman bu geleneğin içindeki bazı âlimleri eleştirmekten de geri durmamıştır. Elbânî benimsediği görüşlerinden dolayı çok sayıda âlim tarafından eleştirilmiş ve ayrıca klasik hadis kaynaklarında yer alan hadisleri sahih ve zayıf şeklinde ayırarak muhtelif çalışmalar şeklinde neşretmesi sebebiyle de şiddetli tenkitlere maruz kalmış ve eserleri üzerine reddiyeler kaleme alınmıştır.⁶ Telif edilen bu reddiyelerden birisi, Elbânî'nin hadis tashihinde verdiği hükümlerinin barındırdığı çelişkilere dair olduğu görülürken,⁷ başka bir çalışmada ise Müslim râvilerinden Ebû Zübeyr el-Mekkî'nin rivâyetlerine yönelik Elbânî'nin yaklaşımına yöneliktir.⁸

Elbânî'nin hadis tashihinde verdiği hükümleri eleştiren bu çalışmaların yanında Elbânî'yi müdafaa eden ve ilgili reddiyeleri tenkit eden çalışmaların olduğu da görülmektedir.⁹ Bunun yanında Elbânî'nin hadis tashihinde verdiği hükümlerin zaman zaman değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Esasında bu tabii bir durumdur. Onun yaptığı araştırmalar neticesinde bazen bir hadis veya bir râvi hakkında yeni bilgiler elde edince önceki görüşlerinden rücu etmesi mümkündür. Nitekim yapılan bir çalışmada Elbânî'nin 220 kadar rivâyetin sıhhati hakkında fikir değiştirdiği tespit edilmiştir.¹⁰

Elbânî'nin çeşitli eserlerinde zayıf olarak hüküm verdiği hadislerin önemli bir kısmı Müslim'in *Sahîb*'inde bulunmaktadır. Bu çalışmada Elbânî'nin zayıf olduğunu iddia ettiği Müslim rivâyetleri ele alınacak, ilgili hadislere dair diğer hadis âlimlerinin görüşlerine ve Elbânî'nin tenkit ettiği râvilerin cerh-ta'dil durumlarına da yer verilerek onun ne derece isabet ettiği ortaya konulacaktır.

1. *Sahîh-i Müslim'e* Yönelik Bazı Tenkitler

İslâm tarihinde *Sahîb-i Müslim'e* yönelik övgü dolu sözler sarfedilmiş ve Kur'an'dan sonra en önemli kaynaklardan birisi olduğu belirtilmişse de bunun yanında bu eserin çeşitli açılardan tenkide uğradığını da söylemek gerekir. Esasında *Sahîb-i Müslim* temel olarak iki açıdan tenkide maruz kalmıştır. Bunlardan ilki eserin bazı rivâyetlerinin senedlerinde yer alan râvilerden kaynaklıdır. Dolayısıyla Müslim'in bazı râvileri cerh edilmiştir. Diğeri ise eserin

⁶ Elbânî ve ona yapılan tenkitler hakkında bkz., İbrahim Hatipoğlu, "Nâsiruddîn el-Elbânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32/403-405.

⁷ Bkz., Hasan b. Ali es-Sekkâf, *Tenâkuzatü'l-Elbânî'l-Vâdubât*, (Mekke: el-Mektebetü't-Tahsisiyye, 2007).

⁸ Bkz., Mahmûd Saîd Memduh, *Tenbîhü'l-Müslim ila Teaddiyi'l-Elbânî ala Sahîhi Müslim*, (Kahire: Mektebetü ve Matbaatü'l-Mücelledi'l-Arabî, 2011).

⁹ Bkz., Ebû Muaz, Tarık b. İvazillah b. Muhammed, *Red'u'l-Cânîyi'l-Mütaaddî 'ale'l-Elbânî*, (Kahire: y.y. 2001).

¹⁰ Bu rivâyetler için bkz., Ebu'l-Hasan Muhammed b. Hasan eş-Şeyh, *Teracu' Allâme el-Elbânî fima Nesse Aleyh Tashihen ve Tad'ifên*, (Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif, 2002).

ihtiva ettiği hadislerin metinlerine yönelik olup bu hadis metinleri Kur'an'a aykırılık, tarihi metinlere aykırılık ve içerdiği ihtilaflar gibi çeşitli açılardan tenkit edilmiştir.¹¹

Müslim'in eserini ilk tenkit eden, çağdaşı ve aynı zamanda hocası Ebû Zur'a er-Râzî'dir (ö.264/878). Ebû Zur'a'nın öğrencisi Said el-Berzeî'den (ö.292/905) aktarıldığına göre bir gün bir adam Ebû Zur'a'ya Müslim'in kitabını getirir ve akabinde Ebû Zur'a kitabı incelemeye başlar. Bu esnada Esbat b. Nasr'dan nakledilen bir rivâyet görür ve 'bu hadis sahih olmaktan ne kadar da uzak!' der. Daha sonra Kat'an b. Nuseyr'e rast gelir ve 'bu daha da kötü' der. el-Berzeî meselenin devamını şöyle getirir: "Ebû Zur'a sonra baktı ve 'Ahmed b. İsa'dan rivâyet ediyor' diyerek yalan söylediğini imâ edercesine dilini işaret etti ve devam etti. Böylesi kimselerden rivâyet ediyor da Muhammed b. Aclan ve onun gibi olanları terk ediyor. Bu durum bidat ehli kimselerin bizlere üstünlük sağlamasına ve bunların hadisleri sahih değildir? demelerine imkan veriyor." dedi. el-Berzeî, Nişabur'a gittiğinde Ebû Zur'a'nın tenkitlerini Müslim'e aktardığını ve Müslim'in bu durumu şu şekilde vuzuha kavuşturduğunu aktarır: "Esbat, Kat'an ve Ahmed'in sikalardan nakledilen rivâyetlerini yalnızca âli isnadları nedeniyle aldım, çünkü onlardan daha güvenilir olan râvilerin isnadları nâzildi. Ben bunlarla iktifa ettim. Hadisin sika râvilerden aslı zaten malumdur." Daha sonra Müslim, Rey'e gittiğinde İbn Vâre (ö.270/884) ile görüşür. İbn Vâre, Ebû Zur'a'nın tenkitlerinden mülhem, 'bidat ehli kimselerin bizden üstün olmasına sebep oluyorsun' diyerek Müslim'i kınar. Bunun üzerine Müslim 'ben sadece 'sahihler' dedim. Kitabımı, yazmak isteyen kimse için hepsi bir arada olsun diye sahihlerden derledim' diyerek özrünü beyan eder. Bu durum karşısında İbn Vâre, Müslim'in özrünü kabul edip kitabını rivâyet etmiştir.¹²

Sabîb-i Müslim'de yer alan hadislerin bir kısmının illetli olduğunu ifade eden ve bu anlayış neticesinde ilk çalışmayı *İlelî'l-Hadis fi Kitâbi's-Sabîb li'l-Müslim*¹³ adıyla kaleme alan Ebu'l-Fadl el-Herevî'dir. Herevî, bu eserinde illet tespit ettiği 36 rivâyeti isnadlarıyla birlikte kaydetmektedir. Esere bakıldığında Herevî'nin illetten maksadı, rivâyetlerin isnadlarındaki illetlerdir. Dolayısıyla Herevî'nin tenkidi de Müslim'in râvilerine yönelik sened tenkidinden ibarettir.

Sabîb-i Müslim'in senedlerine yönelik bir diğer tenkit, *el-İstidrâkât ve't-Tettebbu ale'l-Buhârî ve Müslim* adlı müstakil çalışmayla Dârekutnî'den (ö.385/995) gelmiştir. Dârekutnî, *Sabihayn*'da yer alan toplam 218 hadisi zayıf bulmuştur. Bunlardan 100 tanesi yalnızca Müslim'de 30 tanesi ise müşterek halde her iki eserde nakledilmiştir.¹⁴ Dârekutnî'nin çağdaşı

¹¹ Tarihten günümüze *Sabîb-i Müslim*'e sened ve metin yönünden yapılan tenkitler hakkında detaylı bilgi için bkz., Kemal Özcan, *Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 2014), 7-195.

¹² Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988), 12/571.

¹³ Bu eser Yavuz Köktaş tarafından Türkçe'ye çevirilmiştir. Bkz. Yavuz Köktaş, "Müslim'in *Sabîb*'ine Yapılan En Eski Tenkid: Ebu'l-Fadl el-Herevî'nin *İlelî'l-Abâdîs Fi Kitâbi's-Sabîb Li-Müslim* Adlı Eserinin Takdim Ve Tercümesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, Cilt: 5, Sayı: 3, ss. 29-56.

¹⁴ Kitap hakkında bkz., Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *el-İlqâmât ve't-Tettebbu'*, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985).

Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî (ö.401/1011), onun Müslim'in eserine yönelttiği eleştirilere karşı bir reddiye kaleme almış ve onun illetli bulunduğu 25 hadisi ve kusurlu bulunduğu bazı râvileri inceleyerek bu râvilere yönelik ithamların hatalı olduğunu tespit etmiştir.¹⁵

Zahirî mezhebinin büyük temsilcisi İbn Hazm (ö.456/1064) da Müslim'in *Sabîh*'inde nakledilen on iki kadar hadisi râviler nedeniyle kusurlu bulmuş ve Müslim'in yedi kadar râvisini de cerh etmiştir.¹⁶ Müslim'in eserine yönelik bir diğer tenkit Ebû Ali el-Gassânî'den (ö.498/1105) gelmiştir. Gassânî, mu'telif ve muhtelif ilmi açısından *Sabîhayn* râvilerini ele aldığı *Takyîdî'l-mühmel* adlı eserinde, *Sabîhayn* râvilerinin Buhârî ile Müslim'den rivâyetleri sırasında senedlerde yaptıkları bazı hataları da tespit etmiştir. Müellif ayrıca eserinde Darekutnî'nin *Sabîhayn*'da fark etmediği bazı durumlara ve isnadlardaki bazı râvilerin vehimlerine da işaret etmiştir.¹⁷

Esasında mezkûr âlimlerin ilgili tenkitlerini savunarak bu iddialara cevap veren pek çok âlim bulunmaktadır.¹⁸ Diğer taraftan *Sabîh-i Müslim*'e yönelik tenkitler bunlarla sınırlı değildir. Nitekim bu tenkitler dışında daha pek çok âlim *Sabîh-i Müslim*'in bazı rivâyetlerini eleştirmiş,¹⁹ bazı râvileri cerh etmiş²⁰ ve bazı hadisleri ise metin açısından tenkit etmişlerdir.²¹ Ancak âlimlerin tenkitlerinin genelinin isnada yönelik olduğunu belirtmekte fayda vardır. Müslim'in hadislerini isnad tekniği açısından eleştiren âlimlerden birisi de muasır muhaddislerden Nasıruddin el-Elbânî'dir. Burada Elbânî'nin muhtelif eserlerinde tenkid ettiğini tespit ettiğimiz rivâyetleri ve bu rivâyetler hakkındaki değerlendirmelerimize geçmek istiyoruz.

2. Elbânî'nin Zayıf Olduğunu İddia Ettiği *Sabîh-i Müslim* Rivâyetleri

Ehl-i Hadis geleneğine bağlı olan ve günümüzde hadislerin eleştirisi için sadece sened tenkidıyla yetinilmesi gerektiği kanaatinde olan Elbânî, klasik dönem hadisçiliğinin çağımızdaki son örneğini temsil etmektedir. Selefî yaklaşımın öncülerinden olan Elbânî,

¹⁵ Eser için bkz., Ebû Mes'ud Muhammed b. Abdullah, *Kitabu'l-Ecvibe li'-Şeyh Ebû Mes'ud 'ammâ eşkelü's-Şeyh ed-Darekutnî 'alâ Sabîh-i Müslim b. Haccac*, thk. İbrahim b. Ali, (Suud: Dâru'l-Verrâk, 1998).

¹⁶ İbn Hazm'ın tenkit ettiği Müslim rivâyetleri için bkz., Selman Başaran, "İbn Hazm'ın Kütüb-i Sitte'ye Bakışı", *İslâmî Araştırmalar*, 1988, cilt: II, sayı: 6, s. 7-21; Özcan, *Müslim'e Yönelik Eleştiriler*, 17-23.

¹⁷ Bkz., Gassânî, Ebû Ali Huseyn b. Muhammed, *Takyîdî'l-mühmel ve temyîzü'l-müşkül*, nşr. Ali b. Muhammed el-İmrân-Muhammed Azîz Şems, (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 2000).

¹⁸ Bu âlimlerden biri de İbn Salah'tır. Bkz., İbn Salah, *Sıyanetu Sabîh-i Müslim mine'l-İhlâl ve'l-Galat ve Himayetuhu mine'l-İşkât ve's-Sakât*, Thk., Muvaffak Abdullah b. Abdulkadir, (Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1984); *Sabîh-i Müslim*'e yönelik tenkitlere âlimler tarafından verilen cevaplar hakkında ayrıca bkz., Kandemir, "Sahîhayn'e Yöneltilen Tenkidlerin Değeri", *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, 386-388; Dilek Tekin, "Müslim ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: II, sayı: 1, s. 49-68.

¹⁹ Bkz., Mehmet Emin Özafşar, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Camiu's-Sahîh'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: XXXIX, 287-356; M. Sait, Hatipoğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar*, 1997, c. 10, sayı: 1-2-3, 1-14; Özcan, "Buhârî ve Müslim'in Sahihleri Hakkında Farklı Görüşler", 230-238.

²⁰ Tespit edildiğine göre Müslim'in 89 kadar hadisi bazı âlimler tarafından cerhe maruz kalmıştır. Bkz., Özcan, *Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*, 25-62.

²¹ Müslim'in eserine yapılan eleştiriler hakkında geniş bilgi için bkz., Özafşar, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması", 318-343; Özcan, *Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*, 25-62.

eleştirilerini hadis tekniği açısından geliştirmiştir.²² Elbânî pek çok eserinde Müslim'de yer alan çok sayıda hadisin isnad açısından zayıf olduğuna hükmetmiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Elbânî'nin zayıf dediği Müslim rivâyetlerinin önemli bir kısmı, daha önce bazı büyük hadis otoriteleri tarafından da tenkit edilmiştir. Elbânî'nin *Sabîh-i Müslim*'e yönelik eleştirilerini; mevkuf hadisin merfu rivâyet edilmesiyle ilgili tenkitler, râvinin zayıf veya müdellis olmasıyla ilgili tenkitler ve metni açısından şuzûz, nekâret, idrac bulunan hadislerle ilgili tenkitler gibi çeşitli açılardan ele almak mümkündür.

2.1. Mevkûf Hadisin Merfu Olarak Rivâyet Edilmesi

2.1.1. Gece Namazıyla İlgili Rivâyet

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنَ اللَّيْلِ، فَلْيَفْتَحْ صَلَاتَهُ بِرَكَعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ»

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Ebû Üsâme > Hişâm > Muhammed rivâyetiyle Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Biriniz geceleyin kalktığı zaman namazına hafif iki rekâtla başlayversin.*”²³

Elbânî, bu hadisi zayıf hadis türlerinden biri olan şaz hadis²⁴ olarak nitelendirmiştir.²⁵ Ancak Elbânî'nin kaleme aldığı eserlere bakıldığında onun bu rivâyeti daha önce sahih olarak nitelendirdiği ortaya çıkmaktadır.²⁶ Elbânî, daha sonra bu hadis hakkında verdiği sahihlik hükmünün yanlış olduğunu ifade etmiş ve bu hadisteki zayıflık durumunun senedin müntehasından kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre bu rivâyet, aynı isnadla ve ancak mevkuf olarak Ebû Hureyre'nin sözü şeklinde nakledildiğinde sahihtir. Dolayısıyla rivâyet mevkuf olarak nakledildiğinde sahih olmaktadır. Elbânî, Müslim'in *Sabîh*'inde bu rivâyeti hocası İbn Ebî Şeybe tarikiyle naklettiğini ancak hocası İbn Ebî Şeybe'nin bu hadisi mevkuf olarak naklettiğinden hareketle bu hadisin şaz hadis olduğunu, aynı tarikle Ebû Hureyre'ye isnad edilen mevkuf hadisin ise mahfuz²⁷ olduğunu ifade etmektedir. Elbânî, rivâyetin mevkuf halinin birçok mütabi ve şahidinin olduğunu, merfu halinin ise mütabi ve şahidinin olmadığını belirterek hadisin şaz olarak nitelendirmesi gerektiği yönündeki iddiasını temellendirmektedir.²⁸

Elbânî, bu rivâyetin aynı anlamı muhtevi merfu ve sahih formunun olmadığı iddiasında değildir. Ona göre konu hakkında Hz. Aişe'den nakledilen bir merfu sahih hadis de bulunmaktadır. Ancak Elbânî, Hz. Aişe'den merfu olarak nakledilen “*Resulullah geceleyin namaz*

²² Özafşar, “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması”, 311-312.

²³ Müslim, “Salatü'l-Müsafirîn”, 198 (768), (1/532).

²⁴ Şaz hadis: sika râvinin diğer sika râvilere veya kendinden daha sika bir râviye aykırı olarak naklettiği hadistir. Bkz., Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılabları Sözlüğü*, (İstanbul: MÜİFAV Yay., 2012), 291.

²⁵ el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn, *Daifü'l-cami's-sağır ve rjyadâtub*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988), 89; a.mlf., *Daifü Sünen-î Ebî Dâvûd*, (Kuveyt: Dâru Guras, 2002) 2/58-59.

²⁶ el-Elbânî, *İrvâü'l-ğalîl fî tabric-î ehâdis-i Menâri's-sebîl*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979), 2/202-203; a.mlf., *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîba ve şey'un min fıkhiha ve fevâidüha*, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2002), 7/602-603.

²⁷ Şaz hadisin mukabili olan mahfuz, râvileri diğerlerine oranlara daha sika yahut sikalık bakımından eşit olmakla birlikte sayıca daha fazla olan makbul hadis türüdür. Bkz., Aydınlı, *Hadis İstılabları*, 167.

²⁸ el-Elbânî, *Daifü Sünen-î Ebî Dâvûd*, 2/58-60; a.mlf., *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîba*, 7/603-604.

*için kalktığında namazına hafif iki rekâtla başladı*²⁹ şeklindeki hadisin bizzat Hz. Peygamber'in emrini içermeyip onun yaptığı bir fiil olması hasebiyle fiili bir hadis olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Netice olarak Elbânî, bu rivâyetin sahih halinin merfu ve kavli hadis olmadığını bilakis sahih halinin mevkuf olduğunu belirtmiştir.³¹

Müslim'in hadisi hocası İbn Ebi Şeybe'den sema ettiğinden hareketle onun *Musannef*'ine aldığı ilgili hadislere bakılması gerekmektedir. Elbânî'nin de belirttiği gibi bu rivâyetin ilgili eserde merfu ve kavli bir versiyonun kaydedilmediğini ifade edebiliriz. Nitekim İbn Ebi Şeybe, ilgili hadisin dört farklı varyantını zikretmektedir ki bunlardan birincisi Müslim'in eserine aldığı hadisin bizatihi isnadıyla zikredilmiştir ve hadisin metni de lafzen aynıdır. Ancak bu hadis Ebû Hureyre'nin sözü şeklinde kaydedilmiştir. Diğer versiyonu ise bu rivâyete benzer bazı ufak lafız farklılığıyla maktu hadis şeklinde Muhammed b. Sirin'den nakledilmiştir. Hadisin üçüncü ve dördüncü tariki ise merfu ve fiili hadislerdir. Üçüncü tariki Ebû Halid > Hişam > Ebû Hureyre kanalıyla, dördüncüsü ise Huşeym > Ebû Hurre > el-Hasan > Sa'd b. Hişam Aişe kanalıyla nakledilmektedir. Bu iki hadisin yukarıda zikri geçen Hz. Aişe kanalıyla nakledilen rivâyetin manen aynı olduğu görülmektedir.³²

Bu rivâyetin farklı versiyonlarını kaydeden muhaddislerden biri de Ebû Davud'tur. O merfu ve mevkuf iki rivâyet zikretmektedir. Merfu ve kavli formatını, Rebi' b. Nafi' > Süleyman b. Hayyan > Hişam b. Hassan > İbn Sirin > Ebû Hureyre isnadıyla nakleden Ebû Davud, daha sonra Muhalled b. Halid > İbrahim > Rebah > Ma'mer > Eyyub > İbn Sirin isnadıyla da Ebû Hureyre'nin sözü olarak nakletmektedir. Ebû Davud, her iki rivâyete yer verdikten sonra Hammad b. Seleme, Zühayr b. Muaviye, Eyyûb, İbn Avn gibi bazı kişilerin/râvîlerin bu hadisi mevkuf olarak naklettiklerini ifade etmiş ve İbn Sirin'in ise bu hadisi Ebû Hureyre ötesine taşımanın haddi aşmak olarak nitelendirdiğini kaydetmiştir.³³ Ebû Davud'un eserini tahkik eden Şuayb el-Arnaud da ilgili hadise şerh düşmüş ve Ebû Hureyre kanalıyla bu hadisin merfu olarak zikredilmesinin sahih olmadığını belirtmiştir.³⁴

Sonuç olarak bu rivâyetteki zayıflık durumunun şiddetli bir zayıflık olmadığını ifade edebiliriz. Elbânî de rivâyetin isnadında yer alan herhangi bir râviyi cerh ederek zayıflık hükmü vermiş değildir. Bilakis bu rivâyetin isnadında yer alan tüm râvileri tevsik etmiştir. Dolayısıyla bu rivâyetin mevkuf olduğu, merfu olarak nakledildiğinde râvinin muhalafetinden kaynaklanan bir zayıflık meydana geldiğini ve bundan dolayı da bu hadisin zayıf hadis türlerinden biri olan şaz hükmünü alacağı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca hadisin aynı isnadla ve mevkuf olarak nakledilen halinin ise (mahfuz) sahih olduğunu ifade edebiliriz. Hadisin zayıf

²⁹ Müslim, "Salatu'l-Müsafirîn", 197 (767), (1/532).

³⁰ el-Elbânî, *Daifu Sünen-i Ebî Dâvud*, 2/60; a.mlf., *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîba*, 7/604.

³¹ el-Elbânî, *Daifu Sünen-i Ebî Dâvud*, 2/61.

³² İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde-Dımaşk: Dâru'l-Kible-Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 2006), 4/441-442.

³³ Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Salat", 311 (2/488-489).

³⁴ Ebû Dâvud, "Salat", 311 (2/488, dipnot 1).

olma durumu ise mevkuf rivâyetlere oranla merfu ve kavli formunun rivâyet çokluğu yönünden diğer bir ifadeyle muatabat ve şevahitlerinin pek olmaması sebebiyledir.

2.1.2. İcâbet Saatiyle İlgili Rivâyet

عن أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «هِيَ مَا بَيْنَ أَنْ يَجْلِسَ الْإِمَامُ إِلَى أَنْ تُقْضَى الصَّلَاةُ»

Ebû Musa el-Eş'ari'nin Hz. Peygamber'den işittiğine göre o şöyle buyurmuştur: “İcâbet saati, imamın (minber üzerinde) oturması ile namazın edâ edilmesi arasındadır.”³⁵

Müslim bu hadisi iki farklı isnadla kaydetmiştir. İlki Ebû Tahir ve Ali b. Haşrem > İbn Vehb > Mahrame b. Bukeyr > Babası > Ebû Burde b. Ebî Musa el-Eş'ari > Ebû Musa el-Eş'ari'dir. Diğeri ise Harun b. Said el-Eyli ve Ahmed b. İsâ > İbn Vehb > Mahrame b. Bukeyr > Babası > Ebû Burde b. Ebî Musa el-Eş'ari > Ebû Musa el-Eş'ari şeklindedir.

Elbânî, bu rivâyetin barındırdığı iki illet nedeniyle zayıf olduğunu belirtmiştir.³⁶ İlk illet mevkuf veya maktu olması gereken rivâyetin merfu olarak nakledilmesi; ikincisi ise senedin kopuk olmasıdır. Hadisin isnadında yer alan Mahrame b. Bukeyr ile babası arasında inkıta vardır ve Mahrame babasından herhangi bir şey işitmiş değildir.³⁷ Elbânî bu hadis ile ilgili mezkûr illetleri zikrettikten sonra hadise dair Dârekutnî'nin görüşlerine yer vererek bu fikrini savunmaya çalışmış ve rivâyetin Müslim'in tenkide uğramış meşhur rivâyetlerinden biri olduğunu ifade etmiştir.³⁸

Hadisin sıhhati hakkında hüküm bildiren âlimlerden biri olan Dârekutnî, bu hadisi Müslim'in zayıf hadislerinden biri olarak kabul etmiştir. Dârekutnî'ye göre bu rivâyeti, Mahrame'nin babasından onun da Ebû Bürde'den rivâyeti dışında başka kimse müsned ve merfu olarak nakletmemiştir. Ona göre bir grup râvi, bu hadisi Ebû Bürde'nin kavli olarak aktarmışlardır. Bir grup râvi ise bu rivâyetin senedini Ebû Musâ el-Eş'ari'ye kadar götürmüş, ancak müsned olarak Hz. Peygamber'e kadar ref etmemişlerdir. Dârekutnî'ye göre bu hadisin sahih formu, Ebû Bürde'nin sözü olarak nakledilmesidir. Nitekim Yahya b. Said el-Kattân da Süfyan es-Sevrî > Ebû İshâk > Ebû Bürde isnadıyla bu hadisi nakletmiştir. Aynı şekilde Vasıl b. Ahdeb ile Mücâlid b. Saîd bu hadisi Ebû Bürde'nin sözü olarak nakletmişlerdir. Diğer taraftan Numan b. Abdusselam > Süfyan es-Sevrî > Ebû İshâk > Ebû Bürde > Ebû Musâ el-Eş'ari şeklinde hadisi mevkuf olarak nakledenler de bulunmaktadır. Ancak Dârekutnî'ye göre bu versiyonla Ebû Musâ el-Eş'ari'ye isnad edilen tarik sabit değildir.³⁹

İbn Hacer, bu rivâyeti Ebû Bürde'nin kavli olarak aktaranların Ebû Bürde gibi Kufeli olduğunu, merfu ve müsned olarak aktaran Mahrame'nin ise Medinelî olduğunu ifade ettikten

³⁵ Müslim, “Cum'a”, 16 (853) (2/584).

³⁶ el-Elbânî, *Daifü Sünen-î Ebî Dâvûd*, 1/397-398; a.mlf., *Daifü'l-cami's-sağır*, 880.

³⁷ el-Elbânî, *Daifü Sünen-î Ebî Dâvûd*, 1/397-398.

³⁸ el-Elbânî, *Daifü Sünen-î Ebî Dâvûd*, 1/397-399.

³⁹ Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer, *el-İlzâmât ve't-Tettebbü'*, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil el-Vâdi'î, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 166-167; a.mlf., *el-İlelü'l-vâride fi'l-ebâdîsi'n-nebevîyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi, (Riyad: Dâru Taybe, 1985), 7/211-213.

sonra birden çok Kufelinin Ebû Bürde'nin rivâyetini daha iyi bildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla İbn Hacer de bu rivâyetin Ebû Bürde'nin sözü olduğunu savunmuştur.⁴⁰

Elbânî'nin de işaret ettiği gibi hadisin barındırdığı illetlerden birisi ise senedinin munkatı olmasıdır. Ahmed b. Hanbel'e göre isnadda yer alan Mahrame b. Bukeyr, sika bir râvidir ancak babasından hadis işitmemiştir.⁴¹ İbn Hacer ise Mahrame'yi sadûk bir râvi olarak nitelemiş ve babasından vicade yoluyla hadis naklettiğini belirtmiştir.⁴² Nesâî ile İbn Adî onun için tadil anlamında la be'se bih⁴³ demiştir.⁴⁴ Ancak Mahrame'yi cerheden bazı âlimlerin olduğu da görülmektedir. Örneğin Yahya b. Maîn, Mahrame'yi zayıf bir râvi olarak nitelendirmiş ve onun hakkında *leyse bi şeyin*⁴⁵ demiştir. Ukaylî ise âlimlerin onun hakkındaki görüşlerine yer verdikten sonra zayıf bir râvi olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶

Buradan hareketle kaynaklarda her ne kadar Mahrame hakkında hem cerh hem de tadil ifadeleri bulunsa da cerh ve tadil âlimlerinin ortak kanaati doğrultusunda onun babasından hadis işitmediği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyetin barındırdığı illetlerden birisi de munkatı olmasıdır. Diğeri ise Ebû Bürde'nin sözü olarak aktarılması gereken rivâyetin merfu ve müsned olarak aktarılmasıdır. Bu illetler de hadisi zayıf kılmaktadır. Yukarıda da görüldüğü üzere Müslim'in bu rivâyeti, Elbânî dışında başka âlimler tarafından da zayıf olarak görülmüştür. Dolayısıyla Elbânî'nin rivâyete dair zayıf hükmü isabetli görünmektedir.

2.2. Râvinin Zayıf veya Müdellis Olması

2.2.1. Eşinin Sırrını İfşa Etmeyle İlgili Rivâyetler

A.

عن أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِنْ أَشْرِّ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ مَنْزِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ، الرَّجُلُ يُفْضِي إِلَى امْرَأَتِهِ، وَتُفْضِي إِلَيْهِ، ثُمَّ يُنْشَرُ سِرَّهَا»

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Mervân b. Muaviye > Ömer b. Hamza el-Umerî > Abdurrahman b. Sa'd kanalıyla Ebû Said el-Hudrî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber

⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîbi'l-Buhârî*, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1960), 2/422

⁴¹ Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvan – Muhammed Berekât, (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2009), 4/305.

⁴² İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, (Halep: Dâru'r-Reşid, 1991), 523.

⁴³ Ta'dilin İbn Ebî Hâtim'e göre ikinci, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, İbn Hacer'e göre dördüncü ve Sehâvî'ye göre ise beşinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere itibar için alınır. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstıbları*, 159; Recep Emin Gül, "Hadis İlminde Cerh-Ta'dil Mertebeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, sayı: 43, s. 368-378.

⁴⁴ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, 8/179; Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl*, 4/305.

⁴⁵ Cerhin, Zehebî ve Sehâvî'ye göre dördüncü, Irâkî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvi için kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstıbları*, 164; Cerh ve ta'dil mertebeleri ve bunların hükümleri hakkında geniş bilgi için bkz., Gül, "Hadis İlminde Cerh-Ta'dil Mertebeleri", s. 362-386.

⁴⁶ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Du'afâi'l-kebir*, thk. *Abdülmu'tî Emîn Kal'acı*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), 4/222.

şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki kıyamet gününde Allah nazârında mevki bakımından en kötü durumda olacak kimselerden birisi, karısı ile başır neşir olduktan sonra onun sırrını ifşa edendir.*”⁴⁷

B.

عن أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الْأَمَانَةِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، الرَّجُلُ يُفْضِي إِلَى امْرَأَتِهِ، وَتُفْضِي إِلَيْهِ، ثُمَّ يَنْشُرُ سِرَّهَا»،

Muhammed b. Abdullah b. Numeyr ve Ebû Kureyb > Ebû Usâme > Ömer b. Hamza > Abdurrahman b. Sa'd kanalıyla Ebû Said el-Hudri'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki kıyamet gününde Allah nezdinde emanete ibanet etmenin en büyüğü karı koca birbirleriyle başır neşir olduktan sonra, kocanın karısının sırrını ifşa etmesidir.*”⁴⁸

Elbânî, Müslim'in peş peşe kaydettiği her iki hadisin isnad açısından zayıf olduğunu ve bunun da isnadda yer alan Ömer b. Hamza'nın zayıf olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.⁴⁹ Elbânî, hadisin zayıf olduğu yönündeki görüşünü desteklemek amacıyla İbn Maîn, Nesâî ve Zehebî gibi cerh tadil âlimlerinin görüşlerini aktarmış ve Ömer b. Hamza el-Umerî'nin mezkûr âlimler tarafından cerh edildiğini kaydetmiştir.⁵⁰

Mezkûr hadislerin isnadlarına bakıldığında Müslim her ne kadar iki hadisi farklı hocalarından ahzetmiş olsa da Ömer b. Hamza'dan sonra iki hadisin isnadında yer alan râvilerin müşterek olduğu görülmektedir. Bu iki rivâyetin isnadlarında yer alan Ömer b. Hamza ile ilgili cerh ve tadil âlimlerinin farklı görüşlerinin olduğu görülmektedir. Ancak ilgili görüşlerin daha çok menfi yönde olduğunu ve mezkûr râvinin Müslim'in cerhe uğramış râvilerinden biri olduğunu ifade etmemiz gerekir.⁵¹ Örneğin Ahmed b. Hanbel, Ömer b. Hamza'nın *miinkerü'l-hadis* olduğunu ve hadislerinin münker olduğunu ifade ederken,⁵² İbn Maîn onun zayıf olduğunu belirtmiştir.⁵³ Ebû Zur'a er-Râzî, onun için hayır sahibi değildir anlamında “*leyse bi'za hayr*” demiştir.⁵⁴ İbn Adî onun başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak üzere hadislerinin itibar için alınabileceği anlamında “*yukteb hadisuh*” derken,⁵⁵ Nesâî ise onun için “*leyse bi'l-kavî*”⁵⁶ ve zayıf demiştir.⁵⁷ Ömer b. Hamza hakkında menfi

⁴⁷ Müslim, “Nikâh”, 123 (1437) (2/1060).

⁴⁸ Müslim, “Nikâh”, 124 (1437) (2/1061).

⁴⁹ el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife ve'l-merzû'a ve eserube's-seyyiü fi'l-ümme*, (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1992-2004), 12/708; a.mlf., *Daifu'l-cami's-sağır*, 289, 291; a.mlf., *Adâbu'z-zîfâf fi's-sünneti'l-mutabbare*, (Ammân: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1409), 142.

⁵⁰ el-Elbânî, *Adâbu'z-zîfâf*, 142-143; a.mlf., *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife*, 12/709.

⁵¹ Müslim'in Sahih'inde cerhedilen râviler hakkında bkz., Özcan, *Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*, 25-62.

⁵² İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952), 6/104; Ukaylî, *ed-Du'afâi'l-kebir*, 1/190.

⁵³ İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ, *Târibu 'Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî*, thk. Ahmed Muhammed Nürseyf, (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1400), 142.

⁵⁴ Mizzâ, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992), 21/312. Dipnot 7.

⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/38.

⁵⁶ Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Ahmed, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkân*, thk. Bûrân ed-Dannâvî- Kemal Yûsuf el-Hût, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1985), 190.

⁵⁷ Mizzâ, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 21/312.

yönde görüş kaydeden âlimlerden birisi olan Zehebî, onun zayıf râvilerden olduğunu ve Müslim'in eserine aldığı mezkûr rivâyetlerin de Ömer b. Hamza'nın münker rivâyetlerinden olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ İbn Hacer ise onun zayıf olduğunu kaydetmiştir.⁵⁹ Diğer taraftan İbn Hibbân onu *es-Sikat* adlı kitabında zikretse de çokça hata yapan râvilerden biri olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰ Hâkim en-Nisabûrî ise hadislerinin tamamı doğrudur anlamında “أحاديثه كلها مستقيمة” demiştir.⁶¹

Görüldüğü üzere Elbânî'nin zayıf olarak nitelendirdiği Müslim'in ilgili rivâyetleri daha önce pek çok hadis uleması tarafından da zayıf olarak kabul edilmiştir. Bu durum, isnadda yer alan Ömer b. Hamza'nın zayıf bir râvi olmasından kaynaklanmaktadır. Mezkûr hadislerin başka tariklerle desteklenmediğini diğer bir ifadeyle mutâbaat ve şevahitlerinin olmadığını ve muteber hadis kaynaklarında da bu iki hadisin Müslim'in isnadı dışında kaydedilmediğini⁶² ifade etmemiz gerekmektedir.

Son olarak zayıf olarak nitelenen Ömer b. Hamza'nın Müslim'in *Sabih*'inde yukarıda zikredilen iki rivâyetle birlikte yedi tane rivâyetinin olduğu görülmektedir.⁶³ Bu durumda Müslim'in bu rivâyetlerinin başka mutâbaat ve şevahitlerle desteklenmemesi halinde onların da zayıf olarak nitelendirileceği ortaya çıkmaktadır. Ömer b. Hamza'nın yer aldığı Müslim rivâyetleriyle ilgili Elbânî'nin görüşlerini incelediğimizde bir sonraki rivâyette görüleceği üzere bir hadis için zayıf dediği görülür.⁶⁴ Ömer b. Hamza'nın yer aldığı iki rivâyet hakkında⁶⁵ ise Elbânî'nin herhangi bir görüşünü tespit edemedik. Ayrıca Elbânî, Müslim'in Ömer b. Hamza tarikiyle kaydettiği Usâme b. Zeyd'in Hz. Peygamber tarafından komutan olarak tayin edildiği ve bu durumun sahabe arasında hoşnutsuzluğa sebep olduğuyla ilgili hadisin⁶⁶ münferit olarak zayıf olduğunu ancak bu hadisin şevâhidlerle desteklendiğini belirtmiştir.⁶⁷ Diğer taraftan Müslim'in kaydettiği ve Allah'ın kıyamet gününde kibirli olanlara hitabıyla ilgili Ömer b. Hamza'nın rivâyetlerinden birine ise⁶⁸ mutlak bir ifadeyle sahih demiştir.⁶⁹ Elbânî, hadise verdiği sahihlik hükmüne dair herhangi bir izahatta da bulunmamıştır. Bunu hadisi şevâhid ve mutâbaatlarıyla destekleyerek zayıflık hükmünden vazgeçmesi şeklinde düşünmek

⁵⁸ Zehebî, *Mizanu'l-İtidâl*, 3/200.

⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tebzîb*, 1/411.

⁶⁰ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Sikât*, (Haydarâbâd: Meclisü Dâiretü'l-Me'ârif, 1973), 7/168.

⁶¹ İbn Hacer, *Tebzîbü't-Tebzîb*, Matba'atü Dâiretü'l-Me'ârifü'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd 1325-1327, 7/437.

⁶² Hadislerin geçtiği diğer kaynaklar için bkz., Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001), 18/196-197; Ebû Davud, “Edeb”, 38 (4870) (7/232/233); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 9/451.

⁶³ Bu rivâyetler için bkz., Müslim, “Musâkât”, 55 (1574); “Eşribe”, 116 (2026); “Sıfatu'l-münafikîn”, 24 (2788); “Fiten”, 80 (2921); “Fedâilu's-Sahabe”, 64 (2426).

⁶⁴ İlgili rivâyet için bkz., Müslim, “Eşribe”, 116 (2026).

⁶⁵ İlgili rivâyet için bkz., Müslim, “Musâkât”, 55 (1574); “Fiten”, 80 (2921).

⁶⁶ Müslim, “Fedâilu's-Sahabe”, 64 (2426).

⁶⁷ el-Münzirî, Zekiyuddîn Abdulazîm, *Mubatasaru Sabihü Müslim*, thk. Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî, (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1987), 446, dipnot: 2.

⁶⁸ İlgili rivâyet için bkz., Müslim, “Sıfatu'l-münafikîn”, 24 (2788).

⁶⁹ Elbânî, *Sabihu Sünen-i Ebî Davud*, (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1998), 3/158; a.mlf., *Sabihu'l-Camii's-Sağîr ve Ziyadatub (el-Fethu'l-Kebîr)*, (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988), 2/1327.

mümkündür. Ancak her halükârda bu durum, Elbânî'nin içine düştüğü bir tenakuz olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bilindiği üzere zayıf hadis her ne kadar başka mutâbaat ve şevahitlerle desteklense de ilgili hadisin hükmü sahih olmaz bilakis hasen li gayrihi olur.

2.2.2. Ayakta Su İçmek İle İlgili Rivâyet

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَا يَشْرَبَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمْ قَائِمًا، فَمَنْ نَسِيَ فَلْيَسْتَقِ»

Abdulcebbar b. el-Alâ' > Mervân el-Fezârî > Ömer b. Hamza > Ebû Gatafan el-Murrî kanalıyla Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Sakin biriniz ayakta su içmesin! Her kim unutursa kusuversin!*”⁷⁰

Elbânî, bu hadisin ilk kısmının sahih olduğunu kabul etmektedir. Ancak ona göre hadisin “...*her kim unutursa kusuversin!*” kısmı ise münkerdir.⁷¹ Elbânî'ye göre hadisin ilk kısmının sahih olmasının temel sebebi, ayakta su içmenin nehyedildiğine dair bu rivâyet dışında pek çok sahâbîden sahih yollarla nakledilen rivâyetlerdir. Ancak bu rivâyetlerde ‘*unutarak içildiğinde*’ kaydı yoktur. Hadisin ikinci kısmı ise münkerdir. Bunun temel sebebi ise isnadda yer alan Ömer b. Hamza’dır.⁷²

Bir önceki rivâyette görüldüğü gibi Elbânî, Ömer b. Hamza’dan dolayı Müslim’in aynı anlamda iki hadisini daha zayıf kabul etmiştir. Şunu ifade etmek gerekir ki cerh tadil âlimlerinin Ömer b. Hamza hakkındaki kanaatleri genel olarak menfî yöndedir.⁷³

Müslim’in rivâyetini ele alan bazı âlimler de “...*her kim unutursa kusuversin!*” kısmının Ebû Hureyre’nin sözü olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁴ İbn Hacer de merfu görünen bu rivâyetin aslında mevkuf olduğunu söyleyen âlimlerin olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵ Bunun yanında muteber hadis kaynaklarında ayakta su içmenin nehyedildiğine dair pek çok rivâyet bulmak mümkündür.⁷⁶ Ancak hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in ayakta zemzem suyu içtiğine dair rivâyetler de mevcuttur.⁷⁷ İbn Hacer’in ifade ettiğine göre bazı âlimler ayakta su içmenin nehyedildiği rivâyetler ile cevaz verildiği rivâyetleri sıhhat açısından karşılaştırmış ve neticede ayakta su içmeye cevaz veren rivâyetlerin diğer rivâyetlerden daha sahih olduğu sonucuna

⁷⁰ Müslim, “Eşribe”, 116 (2026).

⁷¹ Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdisi's-sabîha*, 1/337; a.mlf., *Silsiletü'l-ebâdîsi'z-zâ'ife*, 2/326; a.mlf., *Daifu'l-camii's-sağır*, 917.

⁷² Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdisi'z-zâ'ife*, 2/326; a.mlf., *Silsiletü'l-ebâdisi's-sabîha*, 1/337.

⁷³ Bkz., İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/104; Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebir*, 1/190; İbn Ma'in, *Târîh*, 142; Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 190; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 21/312; Zehebî, *Mîzanu'l-İ'tidâl*, 3/200; İbn Hacer, *Takrîbü'l-Tehzîb*, 411.

⁷⁴ Kâdî İyâz, İyâz b. Mûsâ, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmâ'il, (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1998), 6/491; Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, thk. Usameddin e-Sebabitî, (Mısır: Daru'l-Hadis, 1993), 8/222.

⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 10/83.

⁷⁶ Müslim, “Eşribe”, 112 (2024), 113 (2024), 114 (2025), 115 (2025); İbn Mace, “Eşribe”, 21; Ebû Dâvud, “Eşribe”, 14; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü'l-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vdğ., (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1962-1977), “Eşribe”, 11.

⁷⁷ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camii's-Sabîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Eşribe” 15; “Hac”, 75; Müslim 117 (2027), 118 (2027), 119 (2027), 120 (2027); İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Eşribe” 21; Ebû Dâvud, “Eşribe”, 14; Tirmizî, “Eşribe”, 12.

ulaşmışlardır.⁷⁸ Bu rivâyetlerden hareketle Hz. Peygamber'in bazen ayakta, bazen ise oturarak su içtiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak *Kütüb-i sitte* gibi muteber hadis kaynaklarında unutarak su içmeyle ilgili bu hadisi destekler mahiyette hadislerin olmaması, Ömer b. Hamza hakkında cerh tadil âlimlerinin görüşleri ve bu hadisin mevkufl olduğunu söyleyen âlimlerin de yaklaşımlarından hareketle Elbânî'nin itirazının yerinde olduğunu ifade edebiliriz.

2.2.3. Kurbanla İlgili Rivâyet ve Ebû Zübeyr'in Rivâyetleri

عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَذْبَحُوا إِلَّا مُسِنَّةً، إِلَّا أَنْ يَغْسِرَ عَلَيْكُمْ، فَتَذْبَحُوا جَذَعَةً مِنَ الضَّأْنِ»

Ahmed b. Yunus > Zühayr > Ebu'z-Zübeyr yoluyla Cabir'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Yıllanmış, yaşını almış ‘musinne’ hayvandan başkasını kesmeyin. Ancak eğer sizce böylesini bulmak zor gelirse o başka! Bu takdirde ‘cezâe’ yani koyundan bir keşu kesiverin.”⁷⁹

Elbânî, Müslim'in eserine aldığı bu hadisi önceleri sahih olarak kabul ettiğini daha sonra hadisle ilgili fikrinin değiştiğini ve hadisin Müslim'in zayıf rivâyetlerinden olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰ Hadisin sıhhat derecesi hakkında fikrini değiştiren Elbânî'ye göre hadisin zayıf olmasının temel sebebi, isnadda yer alan Ebû Zübeyr'dir. Ona göre Ebû Zübeyr müdellis bir râvidir ve bu rivâyeti de ‘an (عن) sigasıyla nakletmektedir. Bu durum da hadisi sıhhat açısından zayıf kılmaktadır. İlim ehli nazarında müsellemler olan bir hadis usulü kuralını da hatırlatarak müdellis râvinin naklettiği hadisi semaya delalet eden herhangi bir lafızla aktarmadığı sürece ilgili hadisin zayıf olacağını ifade eden Elbânî, burada Ebû Zübeyr'in hadisi Cabir b. Abdullah'tan ‘an (عن) sigasıyla nakletmesi ve hadisi işitip işitmediğinin belli olmamasından hareketle hadisi zayıf addetmiştir. Elbânî, hadisin zayıf olduğu ve Ebû Zübeyr'in müdellis bir râvi olduğu yönündeki görüşünü desteklemek için bazı cerh ve tadil âlimlerinin görüşlerine de yer vermiştir.⁸¹

Şunu belirtmek gerekir ki Elbânî, Ebû Zübeyr'in tüm rivâyetlerini zayıf olarak tavsif etmemektedir. Ona göre Ebû Zübeyr, her ne kadar müdellis bir râvi olsa da hadisi semaya delalet eden lafızlardan biriyle aktardığında rivâyeti sıhhat açısından sahih olur. Elbânî'nin ifade ettiğine göre Ebû Zübeyr'in rivâyetleri hakkında İbn Hazm dışında cumhur ulemanın fikri de bu yöndedir. Ancak Ebû Zübeyr, rivâyeti semaya delalet eden herhangi bir lafızla aktarmadığında ilgili rivâyetin mütâbeat ve şevâhidlerinin olup olmadığına bakılır. Destekleyici mahiyetinde hadis bulunmazsa onun aktardığı hadis zayıf olur.⁸²

⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 10/84.

⁷⁹ Müslim, “Edâhi”, 13 (1963) (3/1555).

⁸⁰ el-Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdîsi'z-za'îfe*, 1/160-161; a.mlf., *İrvâü'l-ğalîl*, 4/359.

⁸¹ el-Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdîsi'z-za'îfe*, 1/160-162; a.mlf., *İrvâü'l-ğalîl*, 4/358-359; a.mlf., *Daifu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 2/374-375.

⁸² el-Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdîsi'z-za'îfe*, 1/162.

Cerh ve tadil âlimlerinin Ebû Zübeyr el-Mekkî hakkında muhtelif görüşleri vardır. Ebû Hatim er-Râzî ve Ebû Zur'a onun hadisleriyle ihticac edilmeyeceğini ifade ederken,⁸³ Süfyan b. Uyeyne ise onu zayıf râvilerden biri olarak tavsif etmiştir.⁸⁴ Ayrıca kaydedildiğine göre İmam Şafî, Ebû Zübeyr'in hadisleriyle delil getiren birisine kızmış, onun hadislerinin delil olamayacağını ve zayıf biri olduğunu, hadislerinin ise ancak mütabi olabileceğini ifade etmiştir.⁸⁵ Namazlarına dikkat etmediği nakledilen⁸⁶ Ebû Zübeyr, Şu'be b. Haccac tarafından da cerh edilmiştir. Nakledildiğine göre Ebû Zübeyr'den dinlediği hadisleri bir sahifede toplayan Huşeym, bunu Şu'be b. Haccac'a gösterince o, sahifeyi yırtmış ve ondan hadis almaması gerektiği noktasında onu uyarmıştır. Ayrıca Şube b. Haccac, Ebû Zübeyr'den hadis alınmasının doğru olmadığını çünkü namazına özen göstermediğini Hişam b. Ammar'a öğütlemiştir.⁸⁷ Ebû Hatim onun hadislerinin yazılabileceğini ancak delil olarak kullanılmayacağını ifade etmiştir.⁸⁸ Ayrıca Ebû Zübeyr hakkında insanlarla çok tartıştığı, günah işleyip ahlaksızlık yaptığı⁸⁹ ve tartıda bile hile yaptığı⁹⁰ gibi çeşitli iddialar mevcuttur.

Diğer taraftan Ebû Zübeyr'i tadil eden birçok âlimin olduğu da görülmektedir. Örneğin İbn Adî, İmam Malik'in ondan hadis naklettiğinden hareketle onun sika biri olduğunu belirtmiştir.⁹¹ İbn Maîn ve Nesâî, Ebû Zübeyr'in sika bir râvi olduğunu belirtmişlerdir.⁹² İbn Hibban da Ebû Zübeyr'i *es-Sikal*'ında zikrederek onu sika râvilerden biri olarak kabul etmiş ve onun önemli bir hadis hafızı olduğunu vurgulamıştır.⁹³ Ahmed b. Hanbel ise onun için tadil anlamında *leyse bihi be's* demiştir.⁹⁴ İbn Hacer ise onun *sadûk* olduğunu ancak tedlis yaptığını kaydetmiştir.⁹⁵ Ata b. Ebî Rebâh ise Ebû Zübeyr'in kendilerinden daha hadis hafızı olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶ İbn Hacer Ebû Zübeyr'in cumhur ulema tarafından tevsik edilen meşhur tabiin âlimlerinden olduğunu bazı âlimlerin ise çokça tedlis yapmasından dolayı onu zayıf kabul ettiğini ve ayrıca pek çok muhaddisin ondan hadis naklettiğini ifade etmektedir.⁹⁷ Zehebî ise onu hadis hafızı ve sika bir râvi olarak takdim etmiş ancak bunun yanında çokça tedlis yaptığını vurgulamıştır.⁹⁸ Ayrıca Zehebî, Ebû Zübeyr'in Müslim'in *Sahîb*'inde Cabir b. Abdullah'tan işitip işitmediği belli olmayan pek çok rivâyetinin olduğunu ifade etmektedir.

⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/76; Zehebî, *Mîzanu'l-İ'tidâl*, 4/267.

⁸⁴ Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebir*, 8/75; Mizzî, *Tebzîbü'l-Kemâl*, 26/407.

⁸⁵ Mizzî, *Tebzîbü'l-Kemâl*, 26/407; Zehebî, *Mîzanu'l-İ'tidâl*, 4/267.

⁸⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/287; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1/151.

⁸⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/286-287; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1/151; Mizzî, *Tebzîbü'l-Kemâl*, 26/407; Zehebî, *Mîzanu'l-İ'tidâl*, 4/267.

⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/76; Mizzî, *Tebzîbü'l-Kemâl*, 26/408.

⁸⁹ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, nşr. Nüreddin İtr, (Halep: Dâru'l-Me'ârif, 1971), 2/632-633.

⁹⁰ Mizzî, *Tebzîbü'l-Kemâl*, 26/407.

⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/293.

⁹² Mizzî, *Tebzîbü'l-Kemâl*, 26/408-409.

⁹³ İbn Hibbân, *es-Sikal*, 5/351-352.

⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/76.

⁹⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tebzîb*, 506.

⁹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/286; Zehebî, *Mîzanu'l-İ'tidâl*, 4/266.

⁹⁷ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, 442.

⁹⁸ Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Dâru'l-Kible, 1992), 2/216.

Zehebî, “Hiçbirinize Mekke’de silah taşımak helal değildir.”⁹⁹, “Hız. Peygamber mezarların üzerlerinin kireçlenmesini yasakladı”¹⁰⁰, “Hız. Peygamber hoşuna giden bir kadın görünce eşi Zeyneb’in yanına geldi...”¹⁰¹ gibi pek çok rivâyeti bunlara örnek getirmektedir.¹⁰²

Görüldüğü üzere Ebû Zübeyr hakkında onu cerh ve tadil eden pek çok görüş nakledilmiştir. Hadis kaynaklarına bakıldığında incelediğimiz bu rivâyetin aslında muteber kabul edilen pek çok kaynaktan ‘an (عَنْ) lafzıyla nakledildiği görülmektedir.¹⁰³ Ancak Ebû Avâne, Ebû Zübeyr’in hadisi Cabir’den sema ettiğine dair bir lafızla kaydetmiştir.¹⁰⁴ Ebû Zübeyr’in Müslim’deki bu rivâyetini ele alan İbn Hacer, rivâyetin sahih olduğuna hükmetmektedir.¹⁰⁵ Ayrıca İbn Hacer, her ne kadar Ebû Zübeyr’i müdellis râvilerin üçüncü tabakasında zikredip bu tabakada yer alan râvilerin çokça tedlis yaptığını ve bundan dolayı âlimlerin bu tabakada yer alan râvilerin hadisi hangi yolla aldıklarını açıklamadıkları sürece hadisleriyle ihticac edilmediğini belirtse de Ebû Zübeyr’in hadisi ‘an (عَنْ) lafzıyla aktarmasına rağmen bazı âlimler tarafından kabul edildiğini söylemektedir.¹⁰⁶ Dolayısıyla İbn Hacer de Ebû Zübeyr’in Cabir’den ‘an (عَنْ) lafzıyla aktardığı rivâyetlerini sahih kabul etmektedir.

Diğer taraftan Müslim dışındaki muteber hadis kaynaklarında Ebû Zübeyr’in pek çok rivâyetine yer verildiği ve Ebû Zübeyr’in bu rivâyetlerinin önemli bir kısmında hadisi ‘an (عَنْ) lafzıyla bir kısmını da sema’a delalet eden bir lafızla Cabir’den naklettiği görülmektedir.¹⁰⁷ Ancak Buhârî’nin Ebû Zübeyr’den pek hadis nakletmediğini ifade etmemiz mümkündür. Zehebî, Buhârî’nin Ebû Zübeyr’den sadece mutâbaat için bazen hadis naklettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸ İbn Hacer ise Buhârî’nin ondan yalnızca bir hadis naklettiğini belirtmiştir.¹⁰⁹

Sonuç olarak Elbânî, bu hadisi Ebû Zübeyr el-Mekkî’nin müdellis bir râvi olması ve hadisi de ‘an (عَنْ) lafzıyla aktarmasından dolayı zayıf kabul etmektedir. Ancak bu durumda Elbânî’nin Müslim’in pek çok rivâyetine -mutâbaat ve şevahitlerinin olmaması kaydıyla- zayıf demek durumunda kalacağı aşikârdır. Nitekim Müslim’in *Sabîb*’ine bakıldığında Ebû

⁹⁹ Müslim, “Hac”, 449 (1356).

¹⁰⁰ Müslim, “Cenâiz”, 94.

¹⁰¹ Müslim, “Nikâh”, 9.

¹⁰² Zehebî, *Mîzânü’l-İtidâl*, 4/267.

¹⁰³ Bkz., Ebû Dâvud, “Edâhi”, 5; İbn Mâce, “Edâhi”, 8; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu’ayb, *Sünenü’l-Nesâî*, nşr. Mektebü Tahkîki’t-Türâsi’l-İslâmî, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), “Dehâya”, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/251, 384.

¹⁰⁴ Ebû Avâne, Ya’kûb b. İshâk el-İsferâyîni, *Müsned*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşki, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1998), 5/74.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, 10/15.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Tabakatü’l-müdellisin*, thk. Asım b. Abdullah, (Amman: Mektebetü’l-Menâr, 1983), 13, 45.

¹⁰⁷ Bazı örnekler için bkz., Ebû Dâvud, “Salât”, 143, 169, 261, “Zekat”, 32, “Menâsik”, 18, 22, 48, 53, 66, 77, “Talak”, 4, 50, “Cihad”, 81; İbn Mâce, “İkâme”, 24, 159, “Cenâiz”, 26, “Talak”, 10, “İtk”, 3, “Ferâiz”, 17, “Zebâih”, 10, 12, “Etime”, 2, “Dua”, 20; Tirmizî, “Siyer”, 43, “Libas”, 18, “Menâkib”, 15, 70; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 294, 329, 3: 312, 4: 412, 9: 291, 10: 212, 17: 184, 187, 22: 14, 33, 34, 46, 47, 49, 53, 58, 67, 77, 82, 83, 159.

¹⁰⁸ Zehebî, *el-Muğnî fi’l-duâfâ*, 2: 632.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, 442.

Zübeyr'in Cabir tarikiyle yaklaşık 176 rivâyetinin olduğu¹¹⁰ ve bunlardan da 35 tanesinin 'an (ع) lafzıyla Cabir b. Abdullah'tan aktarıldığı görülmektedir.¹¹¹ Bu durumda Elbânî'nin sadece Ebû Zübeyr'den dolayı Müslim'in 35 rivâyetine zayıf demesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.¹¹² Ancak Elbânî, çalışmada ele alınan iki rivâyetle birlikte Müslim'in ilgili 35 rivâyetinden toplam 6 tanesi hakkında saraheten zayıf demiş,¹¹³ 8 rivâyet için ise mutâbaat ve şevâhidlerle desteklenmesinden dolayı zayıf derecesinden sahih veya hasen derecesine yükseldiğini,¹¹⁴ 15 tanesinin mutlak anlamda sahih olduğunu,¹¹⁵ 2 tanesinin ise başka hadisler için şevâhid olduğunu söyleyerek zımnen sahih kabul etmiştir.¹¹⁶ Dolayısıyla Elbânî, bu hadislerden 25 tanesinin sahih olduğuna hükmetmiştir. Bunun yanında kalan diğer 4 rivâyetle ilgili Elbânî, herhangi bir sârih görüş kaydetmemiştir.

Hülasa diyebiliriz ki İbn Hacer başta olmak üzere pek çok âlimin, Ebû Zübeyr'in 'an (ع) lafzıyla Cabir'den aktardığı bu rivâyeti zayıf saymanın aynı zamanda Müslim'in pek çok rivâyetine zayıf denilmesi gerektiği durumunu gördükleri için Müslim'in Ebû Zübeyr tarikiyle Cabir'den 'an (ع) lafzıyla naklettiği rivâyetleri sahih olarak kabul ettiklerini ifade etmemiz mümkündür. Bu durumda Elbânî'nin bilhassa Ebû Zübeyr hakkındaki yaklaşımının isabetli olmadığı kanaatindeyiz.

¹¹⁰ Bkz., Müslim, "İmân", 18, 35, 92, 152, 184, 247, 271, 316, 345; "Tahâret", 24, 31, 88, 94; "Hayz", 89; "Salât", 84, 85, 179, 281; "Mesâcid", 36, 37, 72, 279; "Salâtul-Müsâfirin", 25, 163, 164, 167, 308; "Cuma", 58; "Salâtul-İstisâka", 9; "Cenâiz", 49, 66, 94, 95; "Zekât", 6, 7, 27, 28, 41, 142; "Oruç", 23, 24; "Hac", 5, 16, 18, 136, 137, 138, 139, 140, 254, 255, 265, 313, 314, 315, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 357, 375, 449, 451, 458, "Nikâh", 9, 16, 62, 105, 134, 138; "Talak", 29, 55; "İtk", 17; "Büyu", 20, 41, 42, 53, 85, 95, 100; "Musakât", 8, 9, 10, 14, 34, 35, 47, 106, 113, 123, 133, 134, 135; "Hibe", 19, 26, 27, 28; "Hudûd", 11, 28, 63, 145; "İmâre", 3, 67, 68, 70, 173; "Sayd", 17, 37, 48, 60; "Edâhi", 13, 14, 29; "Eşribe", 59, 61, 62, 72, 93, 96, 98, 103, 104, 133, 134, 179, 184; "Libas", 16, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 106, 107, 121; "Edeb", 13; "Selâm", 12, 19, 30, 60, 61, 69, 72, 75, 107, 108, 109; "Rüya", 5, 12, 23, 14; "Fedâil", 8, 9; "Fedâilü's-Sahâbe", 123, 162, 163, 184, 209, 218; "Birr-Sıla-Adab", 53, 62, 94, 122; "Kader", 8; "Sıfatu'l-Münâfikîn", 12, 13, 68, 77; "Cennet", 19, 20, 82; "Fiten", 125. Ayrıca bkz., Özcan, *Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*, 51-52.

¹¹¹ Bkz., Müslim, "İman", 152 (93), "Salatu'l-Müsâfirin", 25 (698), 164 (756), 308 (840), "Meseâcid", 37 (540), "Kusûf", 9 (904), "Zekat", 1063, "Hac", 5 (1179), 138 (1213), 139 (1214), 351 (1318), 451 (1358), "Nikâh", 1403, 134 (1439), "Talak", 29 (1478), "Buyu", 20 (1522), 53 (1536), 95 (1536), "Musakat", 106 (1598), 133 (1608), "Hibat", 19 (1624), 1625, 1625, "Sayd", 17 (1935), "Edâhi", 13 (1963), "Eşribe", 59 (1998), 62 (1999), 2012, 98 (2013), 103 (2018), "Libas", 71 (2099), "Selam", 19 (2171), 75 (2208), 107 (2222), 108 (2222).

¹¹² Elbânî'nin bu yaklaşımına tepki gösteren Mahmud Said Memduh, bu konuda müstakil bir kitap kaleme almış ve Elbânî'nin Ebû Zübeyr'den dolayı zayıf addettiği rivâyetleri burada sıralayarak rivâyetlerin zayıf olmadığını savunmuştur. Memduh bu eserinde söz konusu 35 rivâyetten 10 tanesi hariç, geri kalanlar hakkında Ebû Zübeyr'in Cabir b. Abdullah'tan semana delil olan veya onun rivâyetine şahid ve mütabi olan rivâyetlerin bulunduğu dikkat çekmiştir. Bkz., Memduh, *Tenbihü'l-Müslim*, 64-103; ancak bu eserde Elbânî'ye yönelik tenkitleri müstakil bir kitapta değerlendiren Ebû Muâz Tarık ise, Memduh'u sert bir dille eleştirmiş ve onun Elbânî'ye yönelik tenkitlerinin ilmi perspektiften uzak olduğunu savunmuştur. Bkz., Ebû Muâz, *Red'ul-Cânfi'l-Mütaaddî 'ale'l-Elbânî*, (Kâhire: y.y. 2001).

¹¹³ Bkz., el-Elbânî, *Zaifu Edebi'l-Müjfred*, (Suud: Mektebetü'd-Delîl, 1998), 61: el-Münzirî, *Mubatasaru Sabîhi Müslim*, 35, dipnot: 3, 193 dipnot: 1; *İrvâü'l-ğalîl*, 4/195-196; *Silsiletü'l-ehâdisi's-sabîha*, 1/471-472.

¹¹⁴ Bkz., el-Elbânî, *İrvâü'l-ğalîl*, 2/339-341, 3/175-177, 294-296; 5/183-186; 6/49-50; *Silsiletü'l-ehâdisi's-sabîha*, 1/679-680; 4/65-66, 7/23-24;

¹¹⁵ Elbânî, *Sabihu'l-Cami's-Sağır*, 1/154, 1/228, 1/318, 2/836, 2/917, 2/938, 2/1130, 2/1260, 2/1266; *Sabihu İbn Mâce*, (Riyad: Mektebetü'-Maârif, 1997), 1/49, 2/216, 2/399, *Ğayetü'l-Merâm fî Tabrici Ehâdisi'l-Helâl ve'l-Haram*, (Dımaşk-Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980), 31; *Silsiletü'l-ehâdisi's-sabîha*, 3/289; *İrvâü'l-ğalîl*, 8/98;

¹¹⁶ el-Elbânî, *İrvâü'l-ğalîl*, 6/41-42; *Silsiletü'l-ehâdisi's-sabîha*, 1/598;

2.2.4. Gusül Abdestiyle İlgili Rivâyet

عَنْ عَائِشَةَ ، قَالَتْ: إِنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الرَّجُلِ يُجَامِعُ أَهْلَهُ ثُمَّ يُكْسِلُ هَلْ عَلَيْهِمَا الْغُسْلُ؟
وَ عَائِشَةُ جَالِسَةٌ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي لَأَفْعَلُ ذَلِكَ، أَنَا وَ هَذِهِ، ثُمَّ نَغْتَسِلُ»

Harun b. Ma'ruf ve Harun b. Said el-Eylî > İbn Vehb > İyaz b. Abdullah > Ebû Zübeyr > Cabir b. Abdullah > Ümmü Gülsüm kanalıyla Hz. Aişe'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Bir adam Rasulullah'a eşi ile cima yapan ancak menisi inzal olmayan kimsenin hükmünü sordu. Bu karı kocaya gusül vacip mi? Hz. Aişe orada oturmaktaydı. Resulullah, 'şununla ben, ikimiz bunu yapıyoruz sonra yıkıyoruz.' buyurdu."¹¹⁷

Elbânî'ye göre bu hadisin isnadı barındırdığı iki illetten dolayı zayıftır. Birinci illet isnadda yer alan Ebû Zübeyr el-Mekkî'dir. Nitekim Ebû Zübeyr müdellis bir ravîdir ve bu hadisi de 'an (عن) sigasıyla Cabir b. Abdullah'tan nakletmektedir. Hadisi zayıf kılan ikinci illet ise rivâyeti Ebû Zübeyr'den nakleden İyaz b. Abdullah'ın zayıf bir râvi olmasıdır. Elbanî'nin kaydettiğine göre Buhârî, İbn Maîn ve Ebû Hatim er-Râzî gibi cerh tadil âlimleri İyaz b. Abdullah'ı tadîf etmişlerdir.¹¹⁸

Bir önceki hadiste de görüldüğü üzere Ebû Hatim er-Râzî, Ebû Zür'a, İmam Şafî, Sufyan B. Uyeyne ve Şu'be b. Haccac gibi önemli cerh tadil âlimleri Ebû Zübeyr'i cerh etmişlerdir. Bunun yanında Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Ata b. Ebî Rebâh, İbn Hibbân, İbn Hacer gibi âlimler ise onu tadil etmişlerdir. Zehebî her ne kadar tadil etse de Ebû Zübeyr'in Müslim'de Cabir b. Abdullah'tan işitip işitmediği belli olmayan pek çok rivâyetinin olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹ Elbânî'ye göre bu rivâyet de Zehebî'nin nitelendirdiği zayıf rivâyetlerdendir.¹²⁰

Hadisi illetli hale getiren ikinci husus olan İyaz b. Abdullah hakkında cerh ve tadil âlimleri muhtelif görüşler serdetmişlerdir. Buhârî, İyaz b. Abdullah'ın *münkeru'l-hadis* olduğunu ifade ederken Ukaylî ise onun hadislerinin *gayri mahfuz*¹²¹ olduğunu belirtmektedir.¹²² Ebû Hatim er-Râzî onun hakkında *leyse bil'l-kavîy* derken,¹²³ Yahya b. Maîn ise onun zayıf olduğunu beyan etmiştir.¹²⁴ Basralı muhaddis Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî (ö.307/920) İyaz b. Abdullah'ın hadisleri hakkında görüş var anlamında *fîhi nazâr*¹²⁵

¹¹⁷ Müslim, "Hayız", 89 (350); Hadisin geçtiği diğer kaynaklar için bkz., Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40/455, 41/302; Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vdğ., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 1/200; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/254; Ebû Avâne, *Müsned*, 1/243.

¹¹⁸ el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife*, 2/406-407.

¹¹⁹ Zehebî, *Mîzannu'l-İ'tidâl*, 4/267.

¹²⁰ el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife*, 2/407.

¹²¹ Sika bir râvinin sika râvilere ya da kendinden daha sika olan birine aykırı olarak naklettiği şaz hadistir. Bkz., Aydınlı, *Hadis İstılabları*, 89.

¹²² Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebir*, 3/350.

¹²³ İbn Ebi Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/409;

¹²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/201.

¹²⁵ Fîhi nazâr: Cerh'in altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sigadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere itibar için alınır. Bkz., Aydınlı, *Hadis İstılabları*, 81.

demıştır.¹²⁶ İbn Hacer ise İyaz b. Abdullah hakkında onda gevşeklik var anlamında *fibi lînun*¹²⁷ demıştır.¹²⁸

İyaz b. Abdullah'ı tadil eden âlimlerin de olduğu görülmektedir. Örneğin İbn Hıbban onu *es-Sikal*'ında zikrederek onun sika olduğunu kaydetmiştir.¹²⁹ Ebû Hafs İbn Şahin (ö.385/996) de İyaz b. Abdullah'ı sika olarak nitelendirmiştir. İbn Şahin'in aktardığına göre Ahmed b. Salih el-Mısri de (ö.248/863) İyaz b. Abdullah'ı *sebt*¹³⁰ olarak nitelendirmiş ancak bunun yanında bazı hadislerinde bir şeyler bulunduğu anlamında *fî hadisihi şey'un*¹³¹ ifadesini de kullanmıştır.¹³² Ayrıca Zehebî de İyaz'ı tevsik etmiştir.¹³³

Kanaatimizce Elbânî'nin İyaz b. Abdullah'ın durumundan dolayı hadisi zayıf olarak addetmesi ve bunu hadisin bir illeti olarak tavsif etmesi isabetlidir. Yukarıda görüldüğü üzere bu râvinin ta'dil edilmesinin yanında genel olarak zayıf kabul edildiği ve hadislerinin ancak *itibar* için alınabileceği ortaya çıkmaktadır. Kendisini destekleyen sahih rivâyetlerden hareketle zayıf bir rivâyetin sıhhat derecesinin en azından hasen li gayrihi seviyesine çıkacağı malumdur. Müslim'in rivâyetinin de Esved Hasan > Eş'as > Ebû Zübeyr > Cabir > Ümmü Gülsüm > Aişe kanalıyla hadis kaynaklarında farklı lafızlarla nakledildiği görülmektedir.¹³⁴ Ancak bu rivâyetin de zayıf olduğunu ve dolayısıyla Müslim'in rivâyetini destekleyebilecek türden bir rivâyet olmadığını ifade edebiliriz. Nitekim bu rivâyetin isnadında yer alan Eş'ab b. Sevvar isimli râvi; Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hatim er-Râzî, Nesâî, Dârekutnî, Ukaylî, İbn Hıbbân gibi münekkit hadis âlimleri tarafından cerh edilmiştir.¹³⁵ Netice olarak zayıf olan bu rivâyetin, Müslim rivâyetine sıhhat açısından etki etmeyeceği, mutâbaat ve şevâhid niteliğinde olmayacağı açıktır.

2.2.5. Kûsûf Namazıyla İlgili Rivâyetler

A.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئْنَ كَسَفَتِ الشَّمْسُ، ثَمَّانَ رَكَعَاتٍ فِي أَرْبَعِ سَجَدَاتٍ»

¹²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/201.

¹²⁷ Cerhin en hafifine delalet etmek üzere Irakî'nin zikrettiği lafızlardandır. Böyle bir râvinin hadisleri itibar için alınır. Bkz., Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV Yay., 2018), 99.

¹²⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 437.

¹²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/283.

¹³⁰ Adalet ve zabt sahibi güvenilir bir râvi hakkında kullanılan bir sigadır. Böyle bir râvinin naklettiği hadis delil olur. Aydınlı, *Hadis Istıbları*, 273.

¹³¹ Bazı âlimlere göre bu ifade cerh lafızlarındandır. Böyle bir râvinin hadisi itibar için alınır. Bkz., Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 98; Aydınlı, *Hadis Istıbları*, 80.

¹³² İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. *Subhî es-Sâmerrâi*, (Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1984), 180.

¹³³ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/309; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/107.

¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40/455, 41/302.

¹³⁵ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 56; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/271; Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, 1/31; *Mizânü'l-Tehzîb*, 3/268; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/153.

metinde Hz. Peygamber’in kusûf namazını “*altı rükû*” ile kıldığını belirtmesi ile şazdır. Çünkü sahih olan Hz. Peygamberin bu namazı “*dört rükû ve dört secde*” ile kılmasıdır.¹⁴⁴

Elbanî’nin İbn Abbas hadislerini zayıf olarak nitelendirmesinde İbn Hıbbân ve Beyhakî’den önemli ölçüde etkilendiğini söyleyebiliriz. Bu rivâyetlerin sıhhati hakkında İbn Hıbbân ve Beyhakî de görüş belirtmişlerdir. İbn Hıbbân, Habîb’in bu hadisi Tavus’tan işitmediğini ve dolayısıyla bu rivâyetin sahih olmadığını savunmuştur.¹⁴⁵ Ayrıca İbn Hıbbân hadisin râvisi Habîb’i tevsik etse de müdellis bir râvi olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁶ Bu hadise yer veren Beyhâkî de hadisin zayıf olduğunu, Habîb b. Ebî Sâbit’in her ne kadar sika olsa da tedlis yapmakla meşhur olduğunu ve bu hadisi Tavus’tan sema ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamadığını kaydetmiştir. Beyhâkî’ye göre Habîb, bu hadisi Tâvus’tan nakleden sika olmayan birinden işitmiş olabilir.¹⁴⁷ İbn Hacer de Habîb’in çokça tedlis ve irsal yaptığına dikkat çekmiştir.¹⁴⁸

Elbânî’nin Habîb’in müdellis olmasından hareketle İbn Abbas hadislerini zayıf olarak nitelendirmesi isabetli görünmektedir. Ancak Elbânî’nin gerek İbn Abbas’tan nakledilen iki hadisin gerekse de Câbir’den nakledilen hadisin metinlerinin de illet barındırdığını ve bundan dolayı bu hadislerin zayıf olduğunu ifade etmesi bizce doğru değildir. Nitekim kusûf namazının keyfiyeti noktasında kaynaklarda pek çok rivâyet bulmak mümkündür. Bu namazla ilgili rivâyetler, yirmi bire yakın sahâbîden nakledilmiştir.¹⁴⁹ Bu rivâyetlerin birçoğunda Hz. Peygamber’in kusûf namazını dört rükû ve dört secde ile iki rekât olarak kıldığı bildirilmiştir.¹⁵⁰ Ancak bunun yanında bazı rivâyetlerde –Câbir rivâyetinde olduğu gibi- altı rükû dört secde ile iki rekât,¹⁵¹ bazısında ise on rükû dört secde ile iki rekât kıldığı bildirilmiştir.¹⁵² Ayrıca burada ele alınan İbn Abbas rivâyetlerinde ise sekiz rükû ve dört secde ile iki rekât kıldığı haber verilmektedir.¹⁵³ Elbânî’nin, Müslim’in Câbir hadisindeki “altı rükû” dört secde ile iki rekât kılındığı şeklindeki hadisi metin yönünden illetli sayması neticesinde, Müslim’in iki hadisine daha zayıf demek zorunda kalacağını ifade etmek durumundayız. Zira Müslim’in kaydettiği ve Hz. Aişe’den nakledilen iki hadiste de Hz. Peygamber’in kusûf namazını altı rükû dört secde ile iki rekât kıldığı haber verilmiştir.¹⁵⁴ Bu durumda Elbânî’nin, Müslim’in kusûf namazıyla ilgili beş rivâyetini zayıf saydığı ortaya çıkmaktadır.

¹⁴⁴ Elbânî, *İrvâü’l-ğalîl*, 3/129.

¹⁴⁵ İbn Hıbbân, *Sahîhu İbn Hıbbân bi-tertibî İbn Balabân*, thk. Şu’ayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 7/98.

¹⁴⁶ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 4/137.

¹⁴⁷ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/456.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîbü’l-Tehzîb*, 150.

¹⁴⁹ Bu rivâyetler için bkz., Elbânî, *Sıfatı selâti’n-Nebî*, 13-105.

¹⁵⁰ Buhârî, “Kusûf”, 9; Müslim, “Kusûf” 1-4 (901), (902), 9 (904), 16 (906); Tirmizî, “Salât”, 396; Ebû Dâvûd, “Salât”, 261.

¹⁵¹ Müslim, “Kusûf”, 6-7 (901), 10 (904); Tirmizî, “Salât”, 396; Ebû Dâvûd, “Salât”, 260, 261.

¹⁵² Ebû Dâvûd, “Salât”, 261.

¹⁵³ Müslim, “Kusûf”, 18 (908); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/290; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/418; Dârimî, “Salât”, 187; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/456.

¹⁵⁴ Müslim, “Kusûf”, 6-7 (901).

Netice olarak bu rivâyetlerden hareketle Hz. Peygamber'in birçok defa kusûf namazı kıldığı ve namazları da kusûf müddetine göre bazen kısa bazen uzun olabilecek muhtelif şekillerde kıldığını düşünebiliriz. Esasında astronomik hesaplar ışığında Hz. Peygamber zamanında biri Mekke, iki tanesi ise Medine döneminde olmak üzere üç kez güneş tutulmasının gerçekleştiği ve rivâyetler arası farklılıkların da bundan kaynaklandığı tespit edilmiştir.¹⁵⁵

2.2.6. Yeme-İçmeden Sonra Hamdetmeyle İlgili Rivâyet

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ لَيَرْضَى عَنِ الْعَبْدِ أَنْ يَأْكُلَ الْأَكْلَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا أَوْ يَشْرِبَ الشَّرْبَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا»

Ebû Bekir b. Ebi Şeybe ve İbn Numeyr > Ebû Usame ve Muhammed b. Bişr > Zekeriyya b. Ebi Zâide > Saîd b. Ebî Bürde > Enes b. Mâlik kanalıyla nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Muhakkak ki Allah, yemek yedikten veya su içtikten sonra kendisine hamdeden kuldun razı olur*” buyurmuştur.¹⁵⁶

Elbânî'nin bu hadisin sıhhati noktasında bir tenakuza girdiği görülmektedir. Hadisi değerlendiren Elbânî, hadisi zikrettikten hemen sonra bunun sahih olduğunu ifade etmiştir. Ancak onun açıklamalarına bakıldığında hadisin sıhhatine dair başta verdiği hükmün geçersiz olduğu ve neticede hadisin zayıf olduğuna karar kıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Hadisi eserine alan Tirmizî, hadisin hasen olduğunu ve rivâyetin bu şekilde sadece Zekeriyya b. Ebi Zâide'den geldiğini ifade etmiştir.¹⁵⁸ Tirmizî'nin bu yorumuna da dikkat çeken Elbânî, bu hadiste yer alan râvilerden Zekeriyya b. Ebi Zâide dışındakilerin sika olduğunu Zekeriyya'nın ise tedlis yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca Elbânî, Zekeriyya'nın müdellis olması ve hadisleri ise *an'ane* ile aktarmasının bilinmesinden hareketle Tirmizî'nin bu hadise sahih değil hasen deme sebebi olabileceğini, ancak müdellis râvinin an'anesinin hasenlik değil bilakis zayıflık için bir sebep olacağını belirtmiştir. Dolayısıyla Elbânî, zımnen Tirmizî'yi de eleştirmekte ve hadisin zayıflığının Zekeriyya b. Ebi Zâide'den kaynaklandığını, sahih olabilmesi için ise şevahitlerinin olması gerektiğini ancak herhangi bir şevâhidle karşılaşmadığını belirtmektedir.¹⁵⁹

Görüldüğü üzere Elbânî hadisin sıhhatini belirlemede kararsız kalmakta ve kendisiyle çelişkiye düşmektedir. Çünkü hadisin sahih olduğunu belirttikten hemen sonra onun mezkûr açıklamalarda bulunması ve hadisin şevâhidlerle desteklenme ihtiyacı hissettiğini ifade etmesi bir çelişkidir. Nitekim kendi başına sahih olan (sahih li zatihî) hadisin sıhhat derecesinin yukarı çıkması için başka hadislerle desteklenmeye ihtiyacı yoktur.

¹⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa Karataş, “Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 36/2 (2000), 77-84.

¹⁵⁶ Müslim, “Zikir-Dua-Tevbe-İstiğfar”, 89 (2734); Tirmizî, “Et'ime”, 18; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 12/402, 15/288.

¹⁵⁷ Elbânî, *İrvâii'l-ğalîl*, 7/47.

¹⁵⁸ Tirmizî, “Et'ime”, 18.

¹⁵⁹ Elbânî, *İrvâii'l-ğalîl*, 7/47.

Cerh tadil âlimlerinin tebe-i tabiînden olan Zekerriya b. Ebi Zâide (ö.149/766) hakkında muhtelif görüşleri mevcuttur. İbn Hıbbân onu *es-Sikâat*'ında zikrederek tevsik etmiştir.¹⁶⁰ Yahya b. Said el-Kattân onun için *leyse bibi be's* demiştir.¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel onun sika olduğunu ve *buluvnu'l-badis* olduğunu ifade etmiştir. Yahya b. Maîn onun *salib* olduğunu belirtmiştir.¹⁶² Ebû Hatim er-Râzî, onun *leyyini'l-badis* olduğunu ve hocası Âmir eş-Şa'bî'den tedlis yaptığını belirtmiştir. Ebû Zur'a er-Razî de bu râvinin Şa'bî'den çokça tedlis yaptığını ifade etmektedir.¹⁶³ Nesai onun için sika demiştir. Aynı şekilde nakledildiğine göre Ebû Davud'a Zekerriya'nın mı yoksa Eceleh b. Abdullah'ın (ö.145/762) mı tadil bakımından daha iyi olduğu sorulmuş, Ebû Davud, Zekerriya'nın Eceleh'ten yüz derece üstün olduğunu, Zekerriya'nın sika olmakla beraber tedlis yaptığını vurgulamıştır.¹⁶⁴ Zehebî, onun *sadûk* ve meşhur hadis hafızlarından olduğunu ifade etmiş¹⁶⁵ ve onun hocası Şa'bî'den çokça tedlis yaptığını dikkat çekmiştir.¹⁶⁶

Bu durumda Elbânî'nin bu râviden hareketle hadisi zayıf addetmesi bizce doğru olmayıp Tirmizî'nin hadis hakkında verdiği hasen hükmü daha isabetlidir. Yukarıda görüldüğü üzere cerh ta'dil âlimleri Zekerriya'yı genel olarak tevsik etmişlerdir. Âlimlerin Zekerriya hakkında ittifak ettikleri ve vurgu yaptıkları durum, onun hocası Şa'bî'den tedlis yaptığıdır. Dolayısıyla Zekerriya'nın her hocasından tedlis yapmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı olmalı ki İbn Hacer, onu müdellis râvilerin ikinci tabakasında zikretmiştir.¹⁶⁷ İbn Hacer'in ifadesine göre bu tabakada yer alan râvilerin rivâyetleri makbuldür. Çünkü bu tabakada yer alan râviler, rivâyetlerinin geneline oranla çok az tedlis yapmışlardır ve bu tabakadakiler hadiste imam olmaları hasebiyle hadis âlimleri bunların hadislerini *Sahib*'lerine alıp tahrir etmişlerdir.¹⁶⁸

2.3. Hadisin Müdrec, Munkatı, Şaz veya Münker Olması

2.3.1. Abdestin Faziletiyle İlgili Rivâyetler

A.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ «أَنْتُمْ أَعْرُ الْمُحَجَّلُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ إِسْبَاغِ الْوُضُوءِ، فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ فَلْيُطِلْ عُرَّتَهُ وَتَحَجِّبْهُ»

Ebû Kureyb Muhammed b. el-Ala' ve Kasım b. Zekerriya b. Dinâr ve Abd b. Humeyd > Halid b. Mahled > Süleyman b. Bilal > Umâre b. Ğaziyye el-Ensârî > Nuaym b. Abdullah el-Mücmir kanalıyla Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

¹⁶⁰ İbn Hıbbân, *es-Sikâat*, 8/255.

¹⁶¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/421.

¹⁶² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 9/361.

¹⁶³ İbn Ebi Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 3/594.

¹⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 9/361.

¹⁶⁵ Zehebî, *Mizânü'l-ittidal*, 2/68.

¹⁶⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/405.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Tabakatü'l-müdellisîn*, 31.

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Tabakatü'l-müdellisîn*, 13.

mezkur sebeplerden ötürü Buhârî hadisine de zayıf hükmü vermiştir.¹⁷⁸ Ayrıca Müslim'in kaydettiği hadise yer veren Ahmed b. Hanbel, hadisi Ebû Hureyre'den nakleden râvi olan Nuaym b. Abdullah el-Mücmir'in rivâyeti aktardıktan sonra hadisin ilgili kısmının Hz. Peygamber'in mi yoksa Ebû Hureyre'nin sözü mü olduğu noktasında kuşkuya düştüğünü ve bu noktada herhangi bir fikre sahip olmadığını belirtmiştir.¹⁷⁹

Netice olarak Müslim'in mezkûr iki hadisinin zayıf olarak nitelendirilmesi durumu rivâyet metinlerinin tamamından kaynaklı değildir. İdrac fiili neticesinde hadislerin müdrec olarak tavsif edildiği ve bu tür hadislerin de zayıf hadis kategorisinde yer aldığı malumdur. Bundan dolayı Müslim'in bu hadisi pek çok âlim tarafından zayıf olarak nitelendirilmiştir. Elbânî de bu âlimlerden etkilenerek hadisi zayıf kabul etmiştir.

2.3.2. İnsanlara Durumlarına Göre Yer Vermeyle İlgili Rivâyet

فَدُّ ذِكْرٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نُنَزِّلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ

Hz. Aişe'den nakledildiğine göre “Hz. Peygamber bize insanların derecelerine göre yer vermemiizi emir buyurdu.”¹⁸⁰

Elbânî, Müslim'in mukaddime kısmında isnad zikretmeden muallak halde kaydettiği bu hadise zayıf demiştir. Elbânî'nin bu hadisi zayıf olarak addetmesi, hadisin munkatı ve muallak olması sebebiyledir.¹⁸¹ Hadis usulünde bilindiği üzere munkatı ve muallak hadis, zayıf hadis çeşitlerindedir. Elbânî, Müslim'in de bu hadisin zayıf olduğunu bildiğini, bundan dolayı hadisi muallak ve meçhul sigayla Mukaddime bölümünde naklettiğini belirtmektedir.¹⁸²

Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü's-Süfeyy*'de bu hadisin isnadını zikretmese de sahih yoldan Hz. Aişe'den nakledildiğini, dolayısıyla hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁸³ Hadisin Meymun b. Şubeyb yoluyla Hz. Aişe'den nakledildiğini kaydeden Sehâvî ise başka şevâhidlerle desteklendiğinden hareketle hadisin sıhhat açısından hasen olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁴ Hadisi Yahya b. İsmail ve İbn Ebî Halef > Yahya b. Yemân > Süfyân > Hubeyb b. Ebî Sabit > Meymûn b. Ebî Şubeyb vasıtasıyla Hz. Aişe'den naklederek eserine alan Ebû Davud, isnadda yer alan Meymûn b. Ebî Şubeyb'in Hz. Aişe'yi görmediğini ve kendisinden hadis işitmediğini ifade etmiştir.¹⁸⁵ Dolayısıyla Ebû Davud hadisi her ne kadar eserine almış olsa da hadisin zayıf olduğunu kabul etmiş, hadisin isnadının muttasıl olmadığını ve isnadının kopuk olduğunu da belirtmiştir.

¹⁷⁸ el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife*, 3/104.

¹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/137-138.

¹⁸⁰ Müslim, “Mukaddime”, 1/6.

¹⁸¹ el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife*, 4/368; a.mlf., *Daifü'l-camü's-sağır*, 194.

¹⁸² el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife*, 4/368.

¹⁸³ el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2010), 227.

¹⁸⁴ Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdîrrahmân, *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huş, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985), 163-164.

¹⁸⁵ Ebû Dâvud, “Edeb”, 23 (No: 4842) (7/ 210-212).

Diğer taraftan Ebû Davud'un kaydettiği isnadda yer alan râvilerden Hubeyb b. Ebî Sabit'in müdellis bir râvi olduğu ve hadislerinde tedlis yaptığı ifade edilmektedir.¹⁸⁶ Dolayısıyla hadisin isnadında yer alan Meymûn b. Ebî Şubeyb'in Hz. Aişe'yi görmediğinin sabit oluşu ve Hubeyb b. Ebî Sabit'in ise müdellis bir râvi olması hadisi sıhhat açısından zayıf kılmaktadır. Ayrıca hadisin *Sabîb-i Müslim*'in mukaddime bölümünde muallak olarak kaydedildiğinden hareketle bu durumun Müslim nezdinde de biliniyor olduğunu söylemek mümkündür. Müslim'in mukaddime bölümünde zikrettiği rivâyetlerin sıhhat bakımından eserin asıl bölümündeki rivâyetlerinden farklı olduğunu da hatırlatmak gerekir. Hülâsa Elbânî'nin tad'ifinde isabet ettiği söylenebilir.

2.3.3. Cinlerin Azığıyla İlgili Rivâyet

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَكُمْ كُلُّ عَظْمٍ ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ يَقَعُ فِي أَيْدِيكُمْ أَوْ فَرَ مَا يَكُونُ لَحْمًا وَكُلُّ بَعْرَةٍ عَلَفٌ لِذَوَابِّكُمْ.

Muhammed b. el-Müsennâ > Abdu'l-A'lâ > Dâvud > Âmir > Alkâme kanalıyla İbn Mesud'tan naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Elinizde geçen ve üzerine Allah'ın ismi zikredilmiş her kemik olabildiğince bol etli olarak sizindir. Her deve tezeği de hayvanlarınızın yemidir.*”¹⁸⁷

Elbanî, Müslim'in eserine aldığı bu rivâyetin zayıf olduğunu iddia etmiştir. Rivâyetin anlaşılması için burada tam metnini zikretmek uygun olacaktır. Rivâyetin râvilerinden Alkâme şöyle demektedir: “İbni Mes'ud'a sizden kimse, cin gecesinde Hz. Peygamber ile beraber oldu mu? diye sordum. O hayır dedi, bizden kimse ona refakat etmedi. Ancak bir gece onunla beraberdik. Bir ara onu kaybettik. Kendisini vadilerde ve dağ yollarında aradık. Bulamayınca: 'Yoksa uçurulmuş veya kaçırılmış olmasın?' dedik. Böylece, geçirilmesi mümkün en kötü bir gece geçirdik. Sabah olunca, bir de baktık ki Hz. Peygamber Hira tarafından geliyor. 'Ey Allah'ın Resulü, biz seni kaybettik, çok aradık ve bulamadık. Bu sebeple geçirilmesi mümkün en fena bir gece geçirdik.' dedik. Hz. Peygamber 'Bana cinlerin davetçisi geldi. Beraber gittik. Onlara Kur'an-ı Kerim'i okudum.' buyurdular. Sonra bizi götürerek cinlerin izlerini, ateşlerinin kalıntılarını bize gösterdi. Cinler kendisine yiyeceklerini sormuşlar. O da: 'Elinizde geçen, üzerine Allah'ın ismi zikredilmiş her kemik, olabildiği kadar bol etli olarak sizindir. Her deve tezeği de hayvanlarınızın yemidir.' buyurmuşlar.”¹⁸⁸

Elbânî'ye göre rivâyet isnad bakımından sahihtir. Ancak ona göre rivâyet barındırdığı iki illetten dolayı zayıftır. Birincisi bu hadis, “*bize cinlerin ve ateşlerin kalıntılarını gösterdi*” cümlesiyle sona ermektedir. Dolayısıyla hadisin “*لَكُمْ كُلُّ عَظْمٍ*”den itibaren geri kalanı hadisin râvisi olan Âmir eş-Şa'bî'nin sözüdür, Şa'bî bunu hadise dercetmiş ve mürsel rivâyet olarak aktarmıştır. Hadisin barındırdığı diğer illet ise metinle ilgilidir. Bu illet de hadisi Âmir eş-

¹⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/179; Suyutî, *Esmâu'l-Müdellisin*, thk. Mahmud Muhammed Hasan, (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), 36.

¹⁸⁷ Müslim, “Salât”, 150 (450).

¹⁸⁸ Müslim, “Salât”, 150 (450); Hadisin geçtiği diğer kaynaklar için bkz., Tirmizî, “Tefsir”, 47; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/215; İbn Hibbân, *Sabîbu İbn Hibbân*, 4/280, 14/461.

Şa'bi'den nakleden Dâvûd'tan kaynaklanmaktadır. Hadisin râvilerinden olan Davûd (b. Ebû Hind el-Kuşeyrî), hadisi iyi bellememiş ve bunun neticesinde bu hadis, farklı kaynaklarda farklı lafızlarla “*üzerine Allah'ın ismi zikredilmiş her kemik*”¹⁸⁹ ve “*üzerine Allah'ın ismi zikredilmemiş her kemik*”¹⁹⁰ gibi çelişkili olarak olumlu ve olumsuz her iki anlamı barındıracak şekilde nakledilmiştir.¹⁹¹

Elbânî'nin hadise zayıf deme noktasında Dârekutnî'den önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Bu hadisi isnad açısından değerlendiren ilk âlimlerden olan Dârekutnî, sahih olarak nitelendirmiştir. Ancak ona göre burada İbn Mesud'un naklettiği hadis “*biçe cinlerin ve ateşlerinin kalıntılarını gösterdi*” cümlesiyle sona ermektedir. Hadisin geri kalan kısmı Âmir eş-Şa'bi'nin sözüdür. Dârekutnî'nin beyanına göre hadisi Şa'bi'den nakleden bütün râviler bu kısmı Şa'bi'nin sözü olarak nakletmişlerdir. Ancak Dârekutnî'ye göre bu gaybî bilginin Şa'bi'ye ait olması düşünülemez. Şa'bi en nihayetinde Hz. Peygamber'den konuya dair nakledilen rivâyetlerden hareketle böyle demiştir.¹⁹² Esasında Müslim'in *Sahîh*'inde bu hadisten hemen sonra konuyla ilgili peş peşe nakledilen rivâyetlerden de ilgili lafzın Şa'bi'ye ait olma durumunun ortaya çıkacağını ifade etmek mümkündür. Müslim bu hadisi zikrettikten sonra Ali b. Hucr es-Sa'dî > İsmail b. İbrahim > Dâvud > Âmir > Alkâme > İbn Mes'ud isnadıyla aynı hadisi “*biçe cinlerin ve ateşlerinin kalıntılarını gösterdi*” cümlesine kadar zikretmekte ve hemen sonra “*قال الشعبي: وسألوه الزاد...*” diyerek ilgili kısmı Şa'bi'nin sözü olacak şekilde nakletmektedir.¹⁹³ Müslim bu rivâyetten sonra da Ebû Bekir b. Ebî Şeybe > Abdullah b. İdris > Dâvud > Âmir > Alkâme > İbn Mes'ud isnadıyla “*biçe cinlerin ve ateşlerinin kalıntılarını gösterdi*” cümlesine kadar başka bir hadis zikretmiş ve sonrasında herhangi bir şey zikretmemiştir.¹⁹⁴ Buradan hareketle ilgili sözün hadise dercedildiği bilgisinin Müslim tarafından da bilindiğini ve Müslim'in bu konu hakkında nakledilen rivâyet farklılıklarına dikkat çekmek amacıyla hadisi eserine aldığını düşünmekteyiz.

Hadisin barındırdığı ifade edilen ikinci illet, metinle ilgilidir ve bu durum, hadisi Âmir eş-Şa'bi'den nakleden Dâvûd'tan kaynaklanmaktadır. Davûd b. Ebû Hind el-Kuşeyrî hakkında kaynaklara bakıldığında genel olarak cerh ta'dil âlimleri tarafından tevsik edildiği görülmektedir.¹⁹⁵ Ancak Davûd'un hadisin metnindeki bu farklılıklara neden olabilecek bir kusurunun olduğunu ifade etmemiz gerekir. Örneğin İbn Hıbban her ne kadar onun için sika demişse de hafızasından hadis naklettiğinde vehme düştüğünü ifade etmiştir.¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel'in de Davûd b. Ebû Hind'in hadisleri çokça ihtilaflı ve ızdıraplı bir şekilde rivâyet ettiğini söylediği ifade edilmiştir.¹⁹⁷ İbn Hacer ise onu *sikatun sebtun* şeklinde nitelendirse de

¹⁸⁹ Müslim, “Salât”, 150 (450).

¹⁹⁰ Tirmizî, “Tefsir”, 47.

¹⁹¹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'ş-şâ'ife*, 3/133-137.

¹⁹² Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 4/170.

¹⁹³ Müslim, “Salât”, 150 (450).

¹⁹⁴ Müslim, “Salât”, 151 (450).

¹⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 3/411; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal*, 8/464-466.

¹⁹⁶ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 6/278.

¹⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/177.

ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıflayıp karıştırdığı kaydetmiştir.¹⁹⁸ Kaynaklarda bu hadisi sıhhat bakımından destekleyebilecek mutâbaat ve şevahitlerinin pek olmadığı, bilakis sıhhat derecesini olumsuz yönde etkileyebilecek hadislerin olduğu görülmektedir. Örneğin bu hadisin metninde yer alan “*Her deve tezeği de hayvanlarımızın yemidir.*” sözünün Buhârî ve Ebû Davud gibi muhaddislerin eserlerine aldığı bazı hadislerle çeliştiği görülmektedir.¹⁹⁹ Müslim hadisinde görüldüğü üzere kemiğin cinlerin tezeğin ise onların hayvanlarının yemi olduğu ifade edilmiş ancak mezkûr kaynaklarda sahih isnadlarla nakledilen hadislerde her iki nesnenin de -kemik ve tezek- cinlerin yemi olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla Müslim’in tad’if edilen bu hadisi metin tenkidi kriterlerinden biri olan sahih hadislere arzı durumunda zayıflık durumu pekişmekte ve bu rivâyetin zayıf hadis türlerinden biri olan müdrec hadis olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.4. Müslümanlar’ın Günahlarının Ehl-i Kitab’a Yükleneceğiyle İlgili Rivâyet

عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نَاسٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بِذُنُوبٍ أَمْثَالِ الْجِبَالِ، فَيُغْفَرُهَا اللَّهُ لَهُمْ وَيَضَعُهَا عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى» فِيمَا أَحْسِبُ أَنَا. قَالَ أَبُو رَوْحٍ: لَا أَدْرِي مِمَّنِ الشَّكُّ

Muhammed b. Amr b. Abbâd b. Cebele b. Ebî Ravvâd > Haramî b. Umâre > Şeddâd Ebû Talha er-Râsîbî > Gaylan b. Cerîr > Ebî Bürde kanalıyla babası Ebû Mûsa el-Eş’arî’den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet gününde bazı Müslümanlar dağlar kadar günahlarla gelecekler, ancak Allah bu günahları affedecek ve bu günahları da –şannıma göre- Yahudi ve Hıristiyanlar’ın üzerine yükleyecektir.*” Ebû Râvh (Haramî b. Umâre) bu hadisteki şekin kimden meydana geldiğini bilmiyorum demiştir.²⁰⁰

Elbânî, bu hadisin “... onların günahlarını da Yahudi ve Hıristiyanlar’ın üzerine yükleyecektir.” lafzıyla şaz ve münker olduğunu ifade etmiştir. Elbânî’ye göre hadisin münker olması üç vecihten dolaydır. Birincisi hadisin râvisi Ebû Râvh’ın da belirttiği gibi hadisteki şek ifadesinin kimden sadır olduğunun belli olmamasıdır. Elbânî’ye göre bu şüphe durumu, Ebû Râvh’ın hadisi kendisinden aldığı Şeddâd Ebû Talha er-Râsîbî’den kaynaklanmaktadır. Çünkü münekkit hadis âlimleri her ne kadar Şeddâd’ı tevsik etmişlerse de hafızasının iyi olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir. İkincisi zabtı bakımından iyi olmayan Şeddâd’ın bu hadisini destekler nitelikte şevahitlerinin bulunmamasıdır. Hafızası yönünden cerhedilen râvilerin ziyadelerinin kabul edilmeyeceği malumdur. Elbânî’ye göre hadisi mezkûr lafızla münker kılan diğer bir husus, Kur’an’a aykırı olmasıdır. Nitekim Allah “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*”²⁰¹ buyurmaktadır.²⁰²

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîbü’l-Tehzîb*, 200.

¹⁹⁹ Buhârî, “Fedâilü’s-Sahabe”, 61; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 19.

²⁰⁰ Müslim, “Tevbe”, 51 (2167); Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn, *Şu’abu’l-İmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 1/583.

²⁰¹ Fâtır, 35/18

²⁰² Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’s-şu’ufe*, 3/481-483, 11/665-670.

Hadisin râvilerinden Şeddâd Ebû Talha hakkında görüş belirten âlimler genel olarak onu tevsik etmişlerdir.²⁰³ Ancak Buhârî, Abdussamed b. Abdulvaris'in onu zayıf olarak gördüğünü kaydederken,²⁰⁴ Ukaylî onun sadûk olduğunu, hafızasının iyi olmadığını ve bazı hadislerinin mutabaaat için dahi alınmayacağını ifade etmektedir.²⁰⁵ İbn Hibban, sika olduğunu kaydetse de bazen hata yaptığını vurgulamıştır.²⁰⁶ İbn Hacer, onun sadûk olduğunu ve çokça hata yaptığını kaydetmiştir.²⁰⁷ İbn Hacer'e göre Şeddâd Ebû Talha'nın Müslim'de sadece bir rivâyeti bulunmaktadır. İbn Hacer'in bahsettiği rivâyet, burada ele alınan rivâyettir. İbn Hacer, bu rivâyetin ancak şevâhid için alınabileceğini ifade etmektedir.²⁰⁸

Hadisi aynı lafızlarla eserinde tahrir eden Beyhakî, hadisin illetli olduğunu ifade etmiştir. Beyhakî'ye göre hadisin râvileri, hadisin lafızları hakkında bir şüphe içerisindedirler. Ayrıca hadisin râvilerinden Şeddâd Ebû Talha'nın zabtı hakkında muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Her ne kadar Müslim, Şeddâd'ın bu hadisini şevâhid türünden eserine almışsa da onun kendisinden daha hafız ve mutkin olan râvilere muhalefetinden dolayı bu hadisi kabul edilmez. Beyhakî'ye göre hadisi illetli kılan diğer bir husus, zahiri anlamı açısından kimsenin başkasının günahını yüklenemeyeceği Kur'an ayetine ters düşmesidir.²⁰⁹

Görüldüğü üzere Elbânî, hadisi tad'if etmede Beyhakî'den önemli ölçüde etkilenmiştir. Diğer bir taraftan, hadislerin değerlendirilmesi noktasında isnadın yeterli olacağı şeklinde bir yaklaşıma sahip olan Elbânî'nin²¹⁰ bu hadisi zayıf kılmasında metin tenkidi kriterlerinden Kur'an'a arza başvurusu ve dolayısıyla sadece isnadla yetinmemesi manidardır.

Hadisi bu lafızla sahih kabul eden âlimlerin olduğu da görülmektedir. Müslim şarihi Nevevî'ye göre bu hadis, ilgili ayetle herhangi bir tenakuz içerisinde olmayıp Müslümanların günahlarının bağışlanıp Yahudi ve Hristiyanların üzerine yüklenmesi meselesi mecâzidir. Bu günahlar Müslümanların değil bilakis küfür ve isyanları nedeniyle kazandıkları kendi günahlarıdır. Allah Müslümanların günahlarını affedince, kâfirlerin günahları kalacak ve onlar sanki iki fırkanın günahlarını yüklenmiş gibi orada kalacaklardır. Nevevî'ye göre hadisin kastettiği diğer muhtemel anlam kâfirlerin açtığı kötü çığır ve yoldan bazı Müslümanlar da gidecek, ancak Allah onları affedecek, kötü yolu açan kâfirler ise hem kendi günahlarını yüklenecek hem de kötü yola düşmeye sebep oldukları Müslümanların günahlarının vebalini ödeyeceklerdir.²¹¹

Nevevî'nin hadisin mecazi olarak anlamlandırılması gerektiği yönündeki görüşü bizce makul görünmektedir. Nitekim hadis kaynaklarına bakıldığında Müslim'in bu rivâyetini

²⁰³ Mizzâ, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/396-397.

²⁰⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 4/227-228.

²⁰⁵ Ukaylî, *ed-Du'afâii'l-kebir*, 2/185.

²⁰⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/310.

²⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 264.

²⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4: 316.

²⁰⁹ Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, 1/584.

²¹⁰ Özaşar, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması", 311.

²¹¹ Nevevî, *Sahîbu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 17/85.

manen destekler nitelikte rivâyetlerin olduğu görülmektedir.²¹² Bu hadisler ışığında Müslümanların kâfirlerin yerlerine mirasçı olacakları ve kâfirlerin ise küfürleri nedeniyle cehennemde ebedi olarak kalacakları anlaşılmalıdır. Diğer taraftan Müslim'in burada ele alınan hadisinin râvisi olan Şeddad'ın zabtının iyi olmadığını hatırd tutmak ve ihtiyatlı davranmak uygun olacaktır.

2.3.5. Anne ve Babaya İhsanda Bulunmayla İlgili Rivâyet

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ بِمَثَلِ حَدِيثِ جَرِيرٍ، وَرَأَى: «نَعَمْ، وَأَبِيكَ لَتُنْبَأَنَّ»

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe > Şerîk > Umâre > İbn Şübrüme > Ebû Zur'a > Ebû Hureyre: “Bir adam Hz. Peygamber’e geldi diyerek Cerir’in hadisi gibi rivâyet etmiş ve şunu ziyade eylemiştir: Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘evet baba hakkı için –babana and olsun ki- sana mutlaka haber verilecektir.’ buyurmuştur.”²¹³

Hadisin daha iyi anlaşılması için anne ve babaya ihsanda bulunmayla ilgili Müslim’in kaydettiği Cerir’in hadisini burada zikretmek uygun olacaktır. Kuteybe b. Saîd ve Zuheyr b. Harb > Cerir > Umâre b. Ka’ka’ > Ebû Zur’a > Ebû Hureyre isnadıyla nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber’e gelerek “Benim güzel sohbet etmeme (hizmetime) insanların en layığı kimdir? diye sordu.”²¹⁴ Hz. Peygamber ‘annendir!’ diye cevap verdi. Sonra kimdir? dedi. ‘Sonra annendir!’ diye cevap verdi. Sonra kimdir? dedi. ‘Sonra annendir!’ diye cevap verdi. Sonra kimdir? dedi. ‘Sonra babandır!’ diye cevap verdi.”²¹⁵

Müslim’in peşpeşe zikrettiği bu iki rivâyette görüldüğü üzere sadece ilgili ziyadede farklılık bulunmaktadır. Elbânî Müslim’in Cerir kanalıyla nakledilen rivâyetin sahih olduğunu belirtmektedir. Ancak ona göre Ebû Bekir b. Ebî Şeybe’nin Şerîk tarikiyle naklettiği hadisteki «نَعَمْ، وَأَبِيكَ لَتُنْبَأَنَّ» “evet babana and olsun sana haber verilecektir” ziyadesi şaz ve münkerdir. Bu ifade bir yemin etme ifadesidir ve kaynaklarda bu ifade «نَعَمْ، وَاللَّهِ لَتُنْبَأَنَّ» “evet Allah’a yemin olsun ki sana haber verilecektir” şeklinde kaydedilmiştir. Elbânî’ye göre hadiste babaya dair yapılan bu yemin ifadesi, hadisi nakleden Şerîk’in vehimlerinden kaynaklıdır. Çünkü âlimler Şerîk’in hafızasının iyi olmadığını kaydetmiştir. Dolayısıyla Elbânî’ye göre Şerîk bu hadisi iyi bellememiş ve neticede farklı şekillerde nakletmiştir.²¹⁶

²¹² Örneğin Müslim’in başka bir hadisinde (Müslim, “Tevbe”, 49 (2767) Allah Resulu’nun şöyle dediği nakledilir: “Kıyamet günü Allah, her Müslüman’a bir Yahudi veya bir Hristiyan verir ve bu senin cehennemden kurtuluş fidyendir buyrulur.” Başka bir rivâyette (İbn Mâce, “Zühd”, 39; Beyhakî, Şu’abu’l-İmân, 1: 581) Hz. Peygamber “Sizden her birinizin cennette ve cehennemde olmak üzere iki konağı vardır. Eğer ölürse ve cehenneme giderse onun cennetteki konağına cennet ehli varis olur.” buyurmaktadır.

²¹³ Müslim, “Birr, Sıla ve Edep”, 3 (2548).

²¹⁴ Bu cümleden hemen sonra Hz. Peygamber “babana and olsun ki sana haber verilecektir” şeklinde cevap vererek söze girmiştir. bkz., İbn Mâce, “Vesâya”, 4; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 13/77; Ebû Ya’lâ el-Mevsûlî, Ahmed b. Ali, Müsnedü Ebî Ya’lâ el-Mevsûlî, thk. Hüseyin Selîm Esed, (Beirut: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs-Dâru’s-Sekâfeti’l-Arabiyye, Dımaşk- 1986-1992), 10/479.

²¹⁵ Müslim, “Birr, Sıla ve Edep”, 1 (2548); Hadisin geçtiği diğer kaynaklar için bkz., Buhârî, “Edeb”, 2; İbn Mâce, “Vesâya”, 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 14/86; Beyhakî, es-Sünenü’l-kübrâ, 8/3.

²¹⁶ Elbânî, Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sü’ûfe, 10/750-755.

Bu hadiste ilgili ziyadenin hangi cümleden sonra geleceği akla gelebilir. Rivâyetin kaydedildiği diğer kaynaklara bakıldığında buradaki ziyadenin Hz. Peygamber'e gelip soru soran kişiye Hz. Peygamber'in bu şekilde söze başlayarak cevap verdiği anlaşılmaktadır.²¹⁷ Ayrıca İbn Mace'de Hz. Peygamber'e iyilik ve ihsana en layık kimse sorusundan sonra malını nasıl sadaka vereceğiyle ilgili bir soru daha yönelttiği ve Hz. Peygamber'in aynı üslupla cevap verdiği nakledilmiştir.²¹⁸

Hadiste Hz. Peygamber'in soru sahibinin babasına yemin ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer, babaya dair yapılan bu yeminin hadiste yapılan bir râvî tashifi olduğunu ve bu tashif neticesinde ibarenin değiştiğini düşünmektedir. İbn Hacer, bu yöndeki görüşünü destekler mahiyette bu hadisin İbn Mace'nin başka bir nüshasında “نَعْمَ وَاللَّهِ لَنْتُبَّأَنَّ” şeklinde Allah'a yemin edilerek kaydedildiğini belirtmiştir.²¹⁹ Hadisin bu lafızla sahih olduğunu düşünen Müslim şarihi Nevevî ise, Allah'tan başkası adına yapılan yeminin yasaklandığını ifade etse de buradaki yeminin kasdi bir yemin olmadığını yasak olan şeyin ise Allah'tan başka bir şeye taammüden yapılan yemin olduğunu ifade etmektedir.²²⁰

Hadisi nakleden Şerîk'in zabtı hakkında âlimler çeşitli görüşler nakletmişlerdir. Örneğin İbn Hıbbân, onun sika olduğunu kaydetse de sonlara doğru rivâyetleri karıştırdığını ve hata yaptığını vurgulamıştır.²²¹ Genel olarak Şerîk âlimler tarafından tevsik edilse de Ebû Zur'a, Ebû Hatim er-Râzî, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Mizzî ve Zehebî gibi pek çok âlim onun *seyyiu'l-hıfz* olduğunu, çokça hata yaptığını ve hadis rivâyetlerinde karıştırdığını ifade etmişlerdir.²²² Bir görüşe göre Şerîk, naklettiği 400 hadiste hata yapmıştır.²²³ İbn Hacer, Şerîk'in *sadûk* olduğunu belirtse de çokça hata yaptığını, Kûfe'de kadı olduktan sonra ise hafızasının iyice kötüleştiğini kaydetmiştir.²²⁴ Diğer taraftan burada ele aldığımız hadisin Şerîk tarafından nakledilen versiyonlarına bakıldığında Elbânî'nin de ifade ettiği gibi bazen «نَعْمَ، وَأَبِيكَ لَنْتُبَّأَنَّ» şeklinde babaya,²²⁵ bazen ise «نَعْمَ وَاللَّهِ لَنْتُبَّأَنَّ» şeklinde²²⁶ Allah'a yemin ifadesinin olduğu görülmektedir. Bu durum, Şerîk'in hadisi tam bir şekilde ezberleyemediği şeklindeki Elbânî'nin görüşünü desteklediğini söyleyebiliriz.

2.3.6. Dügün Yemeğiyle İlgili Rivâyet

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «بِئْسَ الطَّعَامَ طَعَامُ الْوَالِيَمَةِ، يُدْعَى إِلَيْهِ الْأَغْنِيَاءُ وَيُتْرَكُ الْمَسَاكِينُ، فَمَنْ لَمْ يَأْتِ الدَّعْوَةَ، فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

²¹⁷ Hadisin zikredildiği diğer kaynaklar için bkz., İbn Mâce, “Vesâya”, 4; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 13/ 77; Ebû Ya'la, *Müsned*, 10/479.

²¹⁸ İbn Mâce, “Vesâya”, 4.

²¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 10/401.

²²⁰ Nevevî, *Sabîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 7/124; 16/103.

²²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/444.

²²² Bu görüşler için bkz., İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/366-; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal*, 12/469- 474; Zehebî, *Mîzânü'l-üddâl*, 2/250-253; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/336.

²²³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/336.

²²⁴ İbn Hacer, *Takerîbu't-Tehzîb*, 266.

²²⁵ Müslim, “Birr, Sila ve Edep”, 3 (2548).

²²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/38.

Yahya b. Yahya > Mâlik > İbn Şihâb > el-A‘rec kanalıyla nakledildiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: “Zenginlerin davet edilip fakirlerin çağırılmadığı düğün yemeği ne fena yemektir. Davete gelmeyen kişi şüphesiz Allah’a ve Resulüne isyan etmiştir.”²²⁷

Ebû Hureyre’den “...بُنْسُ الطَّعَامِ” lafzıyla mevkuf olarak nakledilen bu rivâyet, Elbânî’ye göre şazdır.²²⁸ Elbânî’ye göre hadisin “...شَرُّ الطَّعَامِ” lafzıyla naklî ise şazın mukabili olan mahfuz ve sahihtir.²²⁹ Elbânî, bu hadisin mevkuf ve merfu şekilde nakledilen çeşitli sahih tariklerinin olduğunu ifade etmektedir.²³⁰ Hadisin “...بُنْسُ الطَّعَامِ” lafzıyla şaz olduğu yönündeki görüşünü desteklemek için çeşitli varyantlarını sıralamaktadır. Bu anlamda Elbânî, bilhassa İmâm Malik’in bu hadisi eserinde tahrir etmesini delil olarak kullanmakta ve Müslim’in bu hadisi İmâm Mâlik tarikiyle eserine almasına rağmen İmâm Malik’e muhalefet ettiğini belirtmektedir.²³¹

Muteber hadis kaynaklarına bakıldığında Elbânî’nin ifade ettiği gibi hadisin Müslim’in kaydettiğilikle “...شَرُّ الطَّعَامِ” lafzıyla kaydedildiğini ifade edebiliriz. Bunlar arasında İmâm Mâlik’in *Muvatta’sı*²³² Buhârî’nin *Sabîh’i*,²³³ Ebû Davûd,²³⁴ İbn Mâce²³⁵ ve Dârimî’nin²³⁶ *Sünen’leri*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned’i*²³⁷ gibi pek çok kaynak yer alır. Ancak hadisin “بُنْسُ الطَّعَامِ” lafzıyla Müslim’in *Sabîh’i* dışında muteber hadis kaynaklarında pek zikredilmediğini ifade edebiliriz.²³⁸

Bu durumda Elbânî’nin itirazının haklı bir itiraz olduğu söylenebilir. Ancak bu hadisin aynı bab başlığı altında ve “...شَرُّ الطَّعَامِ” lafzıyla da kaydedildiği görülmektedir. Müslim, İmâm Mâlik tarikiyle Ebû Hureyre’den “...بُنْسُ الطَّعَامِ” lafzıyla naklettiği bu hadisten hemen sonra farklı isnadlarla Ebû Hureyre’den “...شَرُّ الطَّعَامِ” lafzıyla dört hadis daha zikretmiştir. Bu durum, Müslim’in hadisleri eserine alırken ve hadisleri sıralarken takip etmiş olduğu yöntemin bir gereğidir. Dolayısıyla Müslim’in bu hadisi eserine almasının rivâyet farklılıklarına dikkat çekmek istemesinden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür.

²²⁷ Müslim, “Nikâh”, 107 (1342).

²²⁸ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’ç-çâ’ife*, 13/671-673.

²²⁹ el-Elbânî, *İrvâü’l-ğalîl*, 7/3-4.

²³⁰ Hadisin bu varyantları için bkz., el-Elbânî, *İrvâü’l-ğalîl*, 7/3-5.

²³¹ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’ç-çâ’ife*, 13/671-673.

²³² Mâlik b. Enes, *Muvatta’ el-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Mustafâ el-A‘zamî, (Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004), no: 2009.

²³³ Buhârî, “Nikâh”, 72.

²³⁴ Ebû Dâvud, “Et‘ime”, 1.

²³⁵ İbn Mâce, “Nikâh”, 25.

²³⁶ Dârimî, “Et‘ime”, 28.

²³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/223, 13/62, 15/148.

²³⁸ Hadisin bu lafızla kaydedildiği ikinci derecede kaynaklar için bkz., Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu‘cemü’l-ensat*, thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, (Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1995), 3/314, 7/131; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/510;

2.3.7. Kâfirin Azı Dişi ve Derisiyle İlgili Rivâyet

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ضِرْسُ الْكَافِرِ، أَوْ نَابُ الْكَافِرِ، مِثْلُ أُحُدٍ وَغِلْظُ جُلْدِهِ مَسِيرَةٌ ثَلَاثٌ»

Süreyç b. Yûnus > Humejd b. Abdurrahman > el-Hasan b. Salih > Hârun b. Sa'd > Ebî Hâzım tarikiyle Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “(Cebenneme düştüğünde) Kâfirin azı dişi Uhud dağı kadardır. Derisinin kalınlığı ise üç günlük yol mesafesindedir.”²³⁹

Elbânî'ye göre bu hadiste kâfirin derisinin kalınlığına dair verilen ölçü olan “وَغِلْظُ جُلْدِهِ” şeklinde ifade edilen üç gecelik yol, şazdır.²⁴⁰ Ona göre bu hadiste haber verilen ve üç günlük yol mesafesi olacağı belirtilen asıl durum, kâfirin cehennemde oturduğunda kaplayacağı alan olması gerekir. Elbânî, hadisin bu lafızla şaz olduğunu delillendirmek için muteber hadis kaynaklarında hadisin nakledildiği lafızlara dikkat çekmiş ve bu kaynaklarda Müslim'in naklettiği şekilde kaydedilmediğini, bilakis üç günlük yol mesafesinin kâfirin oturma yeri hakkında olduğunu beyan etmiştir. Elbânî'ye göre Müslim'de hadisin bu şekilde nakledilmesi, hadisin râvisi Hârun b. Sa'd'ın vehimlerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Elbânî, her ne kadar bu râviyi tevsik etse de onun burada vehme düştüğünü, hadisi manen aktardığında “غِلْظُ جَسَدِهِ” şeklinde nakledemeyip karıştırdığını ve neticede “غِلْظُ جُلْدِهِ” şeklinde naklederek bu hataya sebebiyet verdiğinin kuvvetle muhtemel olduğunu ifade etmiştir.²⁴¹

Kâfirlerin cehennemde girdiklerinde vücutlarının ebatlarını bir nevi tasvir eden bu hadiste bir azı dişinin bile cehennemde Uhud dağı kadar yer kaplayacağı ve vücutlarının durumunun da bu oran ve ölçüye göre iri hale geleceği haber verilmektedir. Elbânî'nin hadisi bu lafızla şaz olarak nitelendirmesi isabetli görünmektedir. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Fudayl b. Gazvan > Ebî Hâzım > Ebû Hureyre tarikiyle naklettikleri başka bir hadiste Hz. Peygamber “(Kıyamet gününde) kâfirin iki omzu arası süratli bir süvariyle üç günlük mesafedir.” buyurmuştur.²⁴² Bu rivâyette görüldüğü üzere üç günlük yol mesafesi cildinin değil bilakis cesedinin kaplayacağı alan olacağı vurgulanmaktadır. Bu hadisi Ebû Hazım'dan Fudayl b. Gazvan nakletmiştir. Elbânî'nin şaz dediği hadisi ise Ebû Hâzım'dan Hârun b. Sa'd nakletmiştir. Elbânî'ye göre Hârun b. Sa'd, bu rivâyette kendisinden daha sika olan Fudayl b. Gazvan'a da muhalefet etmiştir. Bu durumda Fudayl b. Gazvan'ın rivâyeti mahfuz, Hârun b. Sa'd'ın rivâyeti ise şazdır.²⁴³

Başka bir rivâyette Hz. Peygamber'in “Kıyamet günü kâfirin azı dişi Uhud dağı kadar uyluğu Beyda kadar Cebennem'deki oturma yeri Rebeze gibi üç gecelik mesafe kadardır.” buyurmaktadır.²⁴⁴

²³⁹ Müslim, “Cennet”, 44 (2851); Hadisin farklı lafızlarla geçtiği kaynaklar için bkz., Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ensat*, 8/94; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 16/532-533; İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/439.

²⁴⁰ Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdîsi'ş-şâ'ife*, 14/635-636.

²⁴¹ Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdîsi'ş-şâ'ife*, 14/637.

²⁴² Buhârî, “Rikâk”, 51; Müslim, “Cennet”, 45 (2582);

²⁴³ Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdîsi'ş-şâ'ife*, 14/636-639.

²⁴⁴ Tirmizî, “Sıfatu Cehennem”, 3; Tirmizî, bu hadisin hasen garip olduğunu belirtmiştir.

Hadisin farklı bir tarikle bu anlamda Ebû Said el-Hudrî'den nakledildiği de görülmektedir.²⁴⁵ Ebû Said el-Hudrî'den nakledilen başka bir rivâyette kâfirin dişinin cehennemde Uhud dağından daha iri yapılı olacağı ve vücudunun büyüklüğünün de herhangi birinin vücudunun dişine olan oranı nisbetinde büyük olacağı haber verilmiştir.²⁴⁶ Bunun yanında cehenneme düşen kâfirin derisinin kalınlığından bahseden rivâyetlerin olduğu da görülmektedir. Bir rivâyette kâfirin derisinin kalınlığının kırk iki arşın olacağı belirtilirken,²⁴⁷ diğer rivâyette kırk arşın olacağı,²⁴⁸ başka bir rivâyette ise yetmiş arşın olacağı haber verilmiştir.²⁴⁹

Bu rivâyetler, hadis âlimleri tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bu yorumlara göre ilgili rivâyetlerde, kâfirlerin küfürleri sebebiyle cehenneme girdiklerinde işlemiş oldukları suçların büyüklüğüne ve onlara verilecek cezanın şiddetine işaret edilmiştir. Kâfirin dişi ve dişine oranla vücudu bu kadar büyük olunca, vücutlarının her zerresi azabı daha çok tadacaktır.²⁵⁰

2.3.8. Zekâtla İlgili Rivâyet

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُمَرَ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَقِيلَ: مَنْعَ ابْنِ جَمِيلٍ، وَخَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ، وَالْعَبَّاسُ عَمُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مَا يَنْقُمُ ابْنُ جَمِيلٍ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ فَقِيرًا فَأَغْنَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا خَالِدٌ فَإِنَّكُمْ تَطْلُمُونَ خَالِدًا، قَدْ اخْتَبَسَ أَدْرَاعَهُ وَأَعْتَادَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَأَمَّا الْعَبَّاسُ فَهِيَ عَلَيَّ، وَمِثْلُهَا مَعَهَا» ثُمَّ قَالَ: «يَا عُمَرُ، أَمَا شَعَرْتَ أَنَّ عَمَّ الرَّجُلِ صِنُوْ أَبِيهِ؟»

Züheyr b. Harb > Ali b. Hafs > Verkâ' > Ebu'z-Zinad > A'rec kanalıyla nakledildiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: Resulullah Hz. Ömer'i zekât/sadaka toplaması için gönderdi. Ancak İbn Cemîl, Halid b. Velîd ve Resulullah'ın amcası Abbas zekât vermedi, denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “İbn Cemîl zekât vermekten nasıl imtina eder ki? O fakir iken Allah onu zengin kılacaktır. Halid'e gelince siz (ondan zekât isteyerek) ona zulmediyorsunuz. O bütün zırhlarını ve harp aletlerini Allah yolunda hapsedmiştir. Abbas'a gelince onun zekâtı bir misli de beraberinde olmak üzere benim üzerimedir.” Sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ey Ömer! Sen bir kimsenin amcasının babasının aslından olduğunu bilmez misin?”²⁵¹

Elbânî'ye göre bu hadis sahih olsa da “(فهي عليّ، ومثلها) onun zekâtı/sadakası ve bir misliyle benim üzerimedir” lafızıyla şazdır.²⁵² Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, amcası Abbas'ın sadaka-sını/zekâtını “ben üzerime alıyorum, onun nâmına ben ödeyeceğim” demektedir. Elbânî'ye göre bu hadisin sahih olan formatı, Buhârî'nin de kaydettiği (فهي عليه صدقة ومثلها معها) “zekât Abbas'ın borcudur ve bir misli daha (geçmiş senenin) borcu üzerindedir”²⁵³ şeklindeki lafızlardır. Dolayısıyla Elbânî'ye göre Müslim hadisinin son lafzı şazdır. Hadisin mahfuz ve sahih formu ise Hz.

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/333.

²⁴⁶ İbn Mâce, “Zühd”, 38.

²⁴⁷ Tirmizî, “Sıfatu Cehennem”, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/543.

²⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/134, 17/333.

²⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/87.

²⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/423.

²⁵¹ Müslim, “Zekât”, 11 (983).

²⁵² el-Elbânî, *İrvâü'l-ğalîl*, 3/349-350.

²⁵³ Buhârî, “Zekât”, 48.

Peygamber’in amcası Abbas’ın borcunu üstlenmemesi ve geçen yıllar birlikte iki misli borcu olduğunu vurgulamasıdır.²⁵⁴

Kaynaklarda bu hadisi Buhârî ve Müslim’in kaydettiği gibi muhtelif lafızlarla kaydeden birçok âlimin olduğu görülmektedir. Hadisi “(فَوَيْ عَلِيٍّ، وَمِثْلَهَا)” şeklindeki lafızla kaydeden âlimler, Müslim’de olduğu gibi Verkâ’ > Ebu’z-Zinad > A’rec kanalıyla nakletmişlerdir.²⁵⁵ Bu hadis aynı lafızla İbn İshâk > Ebu’z-Zinad > A’rec kanalıyla da nakledilmiştir.²⁵⁶ Hadisi (فهي) şeklinde lafızla kaydeden âlimler ise Buhârî’de olduğu gibi hadisi daha çok Şuayb > Ebu’z-Zinad > A’rec kanalıyla nakletmişlerdir.²⁵⁷ İbn İshâk’tan hadisin her iki şekilde nakledildiğini söyleyebiliriz. Buhârî’nin kaydettiğine göre İbn İshâk ile İbn Ebi’z-Zinad da Ebu’z-Zinad’tan bu şekilde hadisi aktarmıştır.²⁵⁸ Hadisi bu lafızla Ebu’z-Zinad’tan Ebû Uveys el-Medenî de nakletmiştir.²⁵⁹ Hadisin (فهي له ومثلها معها) lafızıyla Mûsa b. Ukbe > Ebu’z-Zinad > A’rec kanalıyla nakledildiği de vâkidir.²⁶⁰

Görüldüğü üzere hadisin müşterek râvisi Ebu’z-Zinad olup, ondan hadis nakleden Verkâ’, İbn İshâk, Şuayb, (Abdurrahman) İbn Ebi’z-Zinad, Ebû Uveys el-Medenî ve Mûsa b. Ukbe isimli râviler, hadisin lafzında ihtilafa düşmüşlerdir. Verkâ’ ve İbn İshâk’ın rivâyetlerine göre Hz. Peygamber Abbas’ın zekât borcunu üstlenmektedir. Şuayb, İbn Ebi’z-Zinad, İbn İshâk, Ebû Uveys el-Medenî ve Mûsa b. Ukbe rivâyetinde ise zekât borcundan Abbas’ın yükümlü olduğu bildirilmektedir. Bu durumda Verkâ’ ve İbn İshâk’ın sayı bakımından kendilerinden daha çok râviye muhalefetinden dolayı Elbânî’nin itirazının yerinde olduğunu söylemek mümkündür.

2.3.9. Ramazan Ayında Sefere Çıkmakla İlgili Rivâyet

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فِي حَرِّ شَدِيدٍ، حَتَّىٰ إِنْ كَانَ أَحَدُنَا لَيَضَعُ يَدَهُ عَلَىٰ رَأْسِهِ مِنْ شِدَّةِ الْحَرِّ، وَمَا فِيْنَا صَائِمٌ، إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ»

Dâvud b. Ruşeyd > Velid b. Müslim > Saîd b. Abdulaziz > İsmail b. Ubeydullah > Ümmü’-d-Derdâ’ > Ebi’-d-Derdâ’ kanalıyla nakledildiğine göre Ebu’-d-Derdâ’ şöyle demiştir: “Ramazan ayında çok sıcak bir günde Resulullah ile birlikte yola çıktık. Sıcaklığın şiddetinden dolayı her birimizi elini başına koyuyordu. Aramızda Resulullah ile Abdullah b. Revâba dışında oruçlu yoktu.”²⁶¹

Elbânî, bu hadisin (في شهر رمضان) “Ramazan ayında” kaydı dışında sahih olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu hadis mezkûr kayıt ile şazdır. Elbânî, bu görüşünü desteklemek

²⁵⁴ el-Elbânî, *İrvâü’l-ğalîl*, 3/350-352.

²⁵⁵ Müslim, “Zekât”, 11 (983); Ebû Dâvud, “Zekât”, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/38; İbn Hibbân, *Sahib*, 8/67; Dârekutnî, *Sünenü’-d-Dârekutnî*, 3/30; Beyhakî, *es-Sünenü’-l-kübrâ*, 4/187.

²⁵⁶ Dârekutnî, *Sünenü’-d-Dârekutnî*, 3/30.

²⁵⁷ Buhârî, “Zekât”, 48; Nesâî, “Zekât”, 15;

²⁵⁸ Buhârî, “Zekât”, 48.

²⁵⁹ Beyhakî, *es-Sünenü’-l-kübrâ*, 4/187.

²⁶⁰ Beyhakî, *es-Sünenü’-l-kübrâ*, 4/187, 6/270.

²⁶¹ Müslim, “Siyâm”, 108 (1122).

için rivâyetin diğer kaynaklarda, farklı isnadlarla nakledilen lafızlarına dikkat çekmiştir. Buna göre hadisin sahih formu, sahabenin Hz. Peygamber ile birlikte bir sefere çıktığı ve bu olayın gerçekleştiğidir. Elbânî, Müslim'in bu hadisindeki şaz lafzına âlimlerden kimsenin dikkat çekmediğini hatta İbn Hacer'in bile bu lafza dikkat çekmeyip üzerine hüküm bina ettiğini ifade etmiştir. Ona göre İbn Hacer'in bu hadisi Ramazan ayında sefere çıkıldığında orucu bozmanın mübah oluşuna delil olarak sayması isabetli bir delillendirme değildir.²⁶²

Elbânî'ye göre Müslim hadisinin bu lafızla aktarılması hadisin râvisi Saîd b. Abdulaziz'den kaynaklanmıştır. Çünkü bu râvi her ne kadar sika olsa da kaynaklar, onun ölmeden önce hafızasının zayıfladığını ve hadisleri karıştırdığını kaydetmiştir. Bunun yanında Elbânî'nin aktardığına göre Ebû Dâvud, bu hadisi Müemmel b. Fadl > Velid b. Müslim > Said b. Abdulaziz kanalıyla aktarmış olsa da ilgili hadiste “Ramazan ayında” kaydı yoktur.²⁶³ Dolayısıyla Said b. Abdulaziz kanalıyla nakledilen rivâyetlerde de bu lafızla ilgili ihtilaf vaki olmuştur.²⁶⁴

Müslim'in bu hadisinde nakledilen olay, diğer hadis kaynaklarında da vârid olmuştur. Ancak tespit ettiğimiz kadarıyla mezkûr hadiseyi anlatan rivâyetler, (في شهر رمضان) kaydıyla Müslim'in *Sahîb'i* dışında muteber hadis kaynaklarında kaydedilmemiştir. Bu hadis, kaynaklarda genel olarak (في بعض أسفاره) “seferlerinin birinde” kaydıyla nakledilmiştir.²⁶⁵ Hadisi (في بعض أسفاره) lafzıyla Müslim de aynı bab başlığı altında zikretmiştir.²⁶⁶ Ayrıca bu hadis, (في بعض أسفارنا) “bir seferde”,²⁶⁷ (في سفر) “gazvelerinin birinde”,²⁶⁸ (في بعض غزواته) “bir seferimizde”²⁶⁹ gibi lafızlarla da kaydedilmiştir. Bu bakımdan Elbânî'nin itirazının haklı bir itiraz olduğu söylenebilir. Görüldüğü üzere rivâyetin kaydedildiği diğer kaynaklarda, bu hadisenin Hz. Peygamber'in seferlerinin birinde meydana geldiği ve ittifakla bu şekilde aktarıldığı anlaşılmaktadır. Müslim'in bu rivâyete (في شهر رمضان) kaydıyla yer vermesi, aslında rivâyet farklılıklarına dikkat çekmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü Müslim, ittifakla nakledilen (في بعض أسفاره) lafzıyla da hadisi eserinde tahrir etmiştir. Hadisin (في شهر رمضان) kaydıyla nakledilmesi durumunun râvi Saîd b. Abdulaziz'ten kaynaklandığı iddiası da haklı görünmektedir. Nitekim kaynaklar bu râvinin sika olduğunu belirtse de onun hakkında hafızasının iyi olmadığı, hafızasının değiştiği ve ölmeden önce karıştırdığı gibi çeşitli bilgiler kaydetmiştir.²⁷⁰

²⁶² Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdîsi's-sabîha*, 1/372-374

²⁶³ Ebû Dâvud, “Savm”, 44.

²⁶⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-ebâdîsi's-sabîha*, 1/372.

²⁶⁵ Buhârî, “Savm”, 34; İbn Mâce, “Siyâm”, 11; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/412; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/29; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ensat*, 3/301.

²⁶⁶ Müslim, “Siyâm”, 109 (1122).

²⁶⁷ Ebû Dâvud, “Savm”, 44.

²⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/26; Bezzâr, Ahmed b. İbrâhîm, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah-Âdil b. Sa'd, (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009), 10/51.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/496.

²⁷⁰ Bkz., Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 10/542-545; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/59-61; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, 238.

2.3.10. Mâiz b. Malik'in Recmedilmesiyle İlgili Rivâyet

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ..... فَلَمَّا كَانَ الرَّابِعَةَ حَفَرَ لَهُ حُفْرَةً، ثُمَّ أَمَرَ بِهِ فَرُجِمَ،
مَاعِزَ بْنَ مَالِكٍ الْأَسْلَمِيِّ،

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe > Abdullah b. Numeyr > Babası (Numeyr) > Beşîr b. el-Muhâcir > Abdullah b. Büreyde > Babası (Büreyde) kanalıyla nakledildiğine göre Mâiz b. Mâlik el-Eslemî Resulullah'a gelerek: “..... dördüncü kez (Mâiz) gelince onun için bir çukur kazdırılmış, sonra emir buyrulurak recmedilmiştir...”²⁷¹

Bu hadiste aktarıldığında göre sahabeden Mâiz adında biri Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek zina ettiğini itiraf etmiş ve bu itirafını dört kez ikrar ederek kendisine ceza tatbik edilmesini istemiştir. Hz. Peygamber, defalarca “git, tövbe et” tavsiyesinde bulunmuşsa da bu sahâbî vicdanen huzur bulamamış ve dördüncü kez gelip suçunu itiraf etmiş ve neticede kendisine recm cezası uygulanmıştır. Elbânî, bu rivâyetin (حَفَرَ لَهُ حُفْرَةً) “onun için bir çukur kazdırıldı” lafzı dışında sahih olduğunu, ilgili lafzın ise şaz olduğunu belirtmiştir. Elbânî'nin naklettiğine göre Beşîr b. el-Muhâcir, bu hadisi mezkûr lafızla aktarmakla teferrüd etmiştir. Elbânî'ye göre Beşîr b. el-Muhâcir'in bu hadisi her ne kadar başka râviler tarafından nakledilmişse de bu rivâyetlerde (حَفَرَ لَهُ حُفْرَةً) ziyadesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Elbânî'ye göre bu ziyade Beşîr b. el-Muhâcir'den kaynaklanmıştır ve bu râvi de bazı âlimler tarafından cerh edildiği için hadis ilgili lafızla şazdır.²⁷²

Mâiz'in recm edilmesi meselesi hakkında hadis kaynaklarında pek çok rivâyet bulunmaktadır.²⁷³ İlgili rivâyetlerde (حَفَرَ لَهُ حُفْرَةً) ziyadesine pek yer verilmemiştir.²⁷⁴ Müslim, Mâiz hadisinin bir versiyonu olarak yukarıdaki hadisi mezkûr ziyadeyle nakletmişse de Ebû Hureyre, İbn Abbas ve Ebû Said el-Hudrî'den de aynı olayı anlatan başka rivâyetler kaydetmiştir.²⁷⁵ Bu rivâyetlerde ilgili ziyadenin olmadığı görülmektedir. Ayrıca Müslim, Ebû Büreyde rivâyetinin başka bir versiyonunu Alkâme b. Mersed > İbn Büreyde > Babası kanalıyla kaydetmiştir. Ancak bu rivâyette de (حَفَرَ لَهُ حُفْرَةً) ziyadesi yer almamaktadır.²⁷⁶ Sonuç olarak bu rivâyetin mezkûr ziyadelikle kaydedilmesi, lafız farklılıklarına dikkat çekilmek istenmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Elbânî'nin hadisteki ziyadenin râvi Beşîr b. el-Muhâcir'den kaynaklandığı yönündeki görüşünün isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Zira kaynaklarda bu râvinin bazı âlimler tarafından cerh edildiği görülmektedir. Örneğin Ahmed b. Hanbel, onun *münkerü'l-hadis* olduğunu ifade ederken, Ebû Hâtim er-Râzî ise itibar için hadisi yazılır anlamında *yuktebu*

²⁷¹ Müslim, “Hudûd”, 23 (1695); Hadisin (حَفَرَ لَهُ حُفْرَةً) ziyadesiyle kaydedildiği diğer kaynaklar için bkz., İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 14/525; Dârimî, “Hudûd”, 14; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/384.

²⁷² el-Münzirî, *Mubatasaru Sahîbi Müslim*, 277, dipnot: 1.

²⁷³ Bkz., Buhârî, “Muharribîn”, 13; Ebû Dâvud, “Hudûd”, 24; İbn Mâce, “Hudûd”, 9; Dârimî, “Hudûd”, 12, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/214, 4/32, 82, 253.

²⁷⁴ Aslında nadir de olsa bazı kaynaklarda hadisin (حَفَرَ لَهُ حُفْرَةً) ziyadesiyle kaydedildiği de görülmektedir. Bkz., İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 14/525; Dârimî, “Hudûd”, 14; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/384.

²⁷⁵ Müslim, “Hudûd”, 16 (1691), 19 (1693), 20 (1694).

²⁷⁶ Müslim, “Hudûd”, 22 (1695).

hadisub derken, Nesâî ise onun için *leyse bihi be's* demiştir.²⁷⁷ İbn Hibbân, Beşîr b. el-Muhâcîr'i sika olarak kaydetse de çokça hata yaptığını vurgulamıştır.²⁷⁸ Ukaylî ise onu *ed-Duâfâ'*sında zikretmiştir.²⁷⁹ Ayrıca İbn Hacer onun sadûk olduğunu ifade etse de *leyyinu'l-hadis* olduğuna dikkat çekmiştir.²⁸⁰

2.3.11. Köpek ve Sûret Bulunan Eve Melekler Girmez Rivâyeti

قَالَ فَأَتَيْتُ عَائِشَةَ فَقُلْتُ: إِنَّ هَذَا يُخْبِرُنِي، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا تَمَائِيلٌ» فَهَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَكَرَ ذَلِكَ؟ فَقَالَتْ: لَا،

İshâk b. İbrahim > Cerîr > Süheyl b. Ebî Sâlih > Saîd b. Ebî Yesâr > Zeyd b. Halid el-Cühenî kanalıyla aktardığına göre râvi Zeyd b. Halid el-Cühenî, Hz. Aişe'ye gelerek: “Bu adam (Ebû Talha el-Ensârî) Hz. Peygamber'in ‘İçinde köpek ve sûret bulunan eve melekler girmez’ buyurduğunu haber veriyor. Sen Resulullah’ın bunu söylediğini işittin mi? dedim. (Aişe): Hayır! dedi.....”²⁸¹

Elbânî, metni uzun olan bu rivâyetteki Hz. Aişe'nin hayır ben bu hadisi Hz. Peygamber'den işitmedim cevabını taşıyan “لَا” lafzının münker veya şaz olduğunu kaydetmiş, geri kalan hadis metnin tamamının sahih olduğunu vurgulamıştır.²⁸² Hadisin râvilerinden Süheyl b. Ebî Sâlih'i hafıza bakımından kusurlu bulan Elbânî, âlimlerin de bu râvinin zabtını kusurlu bulduğuna dikkat çekmiştir. Netice olarak Elbânî'ye göre hadise dercedilen bu lafız, Süheyl b. Ebî Sâlih'ten kaynaklanmıştır.²⁸³

Elbânî'nin hadise yönelik tad'if hükmü şiddetli değildir. Çünkü o, merfu olabilecek şekilde Hz. Peygamber'e nispet edilen herhangi bir sözü zayıf addetmemiş, bilakis mevkufla olan yani Hz. Aişe'nin sözü olarak nakledilen haberi şaz olarak nitelendirdirmiştir.

Sonuç

İslâm tarihinde *Sabîh-i Müslim*'in rivâyetlerinin tamamının ümmetin icmasıyla sahih kabul edildiği şeklinde bir yaklaşım söz konusudur. Ancak bu kitaba daha yazıldığı günden itibaren rivâyet tekniği açısından bazı eleştirilerin yöneltildiği de bir vakıadır. Ebû Zur'a er-Râzî, el-Herevî, ed-Dârekutnî, İbn Hazm gibi klasik hadis ulemasından sâdır olan ve genel olarak *Sabîh*'in içerdiği rivâyetlerin ricaline yönelik olan bu tenkitler, çağdaş bazı hadis âlimlerinden de nakledilmiştir. Bu âlimlerden birisi de Nasıruddîn el-Elbânî'dir.

Klasik hadis kaynaklarındaki hadisleri sahih ve zayıf şeklinde ayırarak muhtelif çalışmalar şeklinde neşreden Elbânî'nin Müslim'in *Sabîh*'ine yönelik ciddi eleştirileri mevcuttur. Görüldüğü kadarıyla Elbânî'nin Müslim rivâyetlerini tad'if etmesi, birkaç sebebe dayanmaktadır. Elbânî'nin zayıf dediği rivâyetler; ya daha önceden haklarında cerh bulunan

²⁷⁷ Mizzâ, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 4/176-177; Zehebi, *Mizânul-İtidal*, 1/309; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/468-469.

²⁷⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/98.

²⁷⁹ Ukaylî, *ed-Duâfâ'u'l-kebir*, 1/143.

²⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 125.

²⁸¹ Müslim, “Libâs”, 2107 (3/1666).

²⁸² Elbânî, *Gayetü'l-Merâm*, 104-105.

²⁸³ Elbânî, *Gayetü'l-Merâm*, 104-105.

bazı râvilerden nakledilmiştir. Ya hadis metinlerinde şuzûz, nekâret veya lafızlarında idrac bulunmaktadır. Ya hadis isnad bakımından munkatı, mevkuf veya maktu olması gerekirken merfu, mürsel veya mevsul olarak nakledilmiştir. Ya da hadis metinlerinde ızdırab olup Kur'an'a veya sahih hadislere/sünnete aykırı bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Elbânî'nin değerlendirmeleri genel olarak hadis metinlerinden ziyade ricale yöneliktir. Elbânî bu değerlendirmelerinde Dârekutnî, Beyhâkî, İbn Hıbbân ve İbn Hacer gibi klasik hadis ulemasından önemli ölçüde etkilenmiş ve netice olarak muhaddislerin ilgili hadislere ve hadislerin ricaline dair görüşlerinden yola çıkarak hüküm vermiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Elbânî, Müslim rivâyetlerinden yirmi yedi tanesi hakkında saraheten zayıf hükmü vermiştir. Ancak Elbânî'nin zayıf addettiği Müslim rivâyetleri bunlarla sınırlı değildir. Müslim râvilerini mutlak anlamda müdellis olarak nitelendirmekte olan Elbânî, bazı râvilerin ise zayıf olduğuna hükmetmektedir. Elbânî'nin Müslim râvilerinden zayıf ve müdellis olmaları gerekçesiyle veya hafıza yönünden cerh ettiği bazı râviler şu şekildedir: Ebû Zübeyr el-Mekkî, Ömer b. Hamza el-Umerî, İyaz b. Abdullah, Dâvud b. Ebû Hind, Şeddâd Ebû Talha er-Râsıbî, Şerîk b. Abdullah, Harun b. Said, Mahrame b. Bukeyr, Habîb b. Ebî Sâbit, Zekeriya b. Ebî Zaide, Süveyd b. Sâid, Said b. Abdulaziz, Beşir b. el-Muhâcir ve Süheyl b. Ebî Salih.

Elbânî'nin çeşitli açılardan cerh ettiği bu râvilerden bir kısmının Müslim'in *Sabîh*'inde çok sayıda rivâyeti bulunmaktadır. Bu râvilerin bazı rivâyetlerini zayıf addetmekle yetinen Elbânî, diğer rivâyetlerine dair herhangi bir görüş kaydetmemektedir. Örneğin, Müslim'de yaklaşık yüz yetmiş altı rivâyeti bulunan Ebû Zübeyr el-Mekkî'nin müdellis olduğunu iddia etmiş, onun 'an (عنه) lafızıyla Cabir b. Abdullah'tan naklettiği rivâyetlerin zayıf olduğuna hükmetmiştir. Ancak bu vaziyette Elbânî'nin Müslim'in Ebû Zübeyr kanalıyla nakledilen çok sayıda rivâyetine -mütebaat ve şevâhitlerinin olmaması kaydıyla- zayıf demesi gerektiği açıktır. Çünkü görüldüğü kadarıyla Müslim'in *Sabîh*'inde Ebû Zübeyr'in Cabir b. Abdullah'tan 'an (عنه) lafızıyla aktardığı rivâyetlerin sayısı otuz beş kadardır. Ancak Elbânî, Müslim'in ilgili otuz beş rivâyetinden toplam altı tanesi hakkında saraheten zayıf demiş, yirmi beş rivâyetin ise sahih olduğunu belirtmiştir. Elbânî, sahih nitelediği bu rivâyetlerin bir kısmının şevâhidlerle, bir kısmının ise kendi başlarına sahih olduğu kanaatindedir. Bunun yanında kalan diğer dört rivâyetle ilgili herhangi bir sarîh görüş kaydetmemiştir. Ancak onun bu rivâyetlere de zimnen zayıf dediğini anlamak mümkündür.

Yine Elbânî, Müslim'de yedi kadar rivâyeti bulunan râvilerden Ömer b. Hamza el-Umerî'nin zayıf olduğuna kesin bir şekilde hükmetmiştir. Ancak Elbânî, bu râvinin ilgili rivâyetlerinden üç tanesi hakkında zayıf, bir tanesini şevâhid ve mutâbaatlarla kurtararak hasen ve bir tanesinin ise sahih olduğuna hükmetmiştir. Kalan iki rivâyet hakkında ise herhangi bir görüş ifade etmemiştir. Bu durumda ilgili iki rivâyetin de mutâbaat ve şevâhidlerle desteklenmediği takdirde zayıf olacağı açıktır. Yine Elbânî, kusûf namazının keyfiyeti noktasında Müslim'in üç rivâyetini metin açısından illetli bularak zayıf addetmiştir. Elbânî'nin, Müslim'in ilgili üç rivâyetini metin yönünden illetli sayması, Müslim'in aynı anlamı

ihtiva eden iki hadisine daha zayıf demek zorunda kalacağı açıktır. Bu rivâyetlerde Hz. Peygamber'in kusûf namazını altı rükû dört secde ile iki rekât kıldığı haber verilmiştir.

Elbânî tarafından tenkide uğrayan Müslim rivâyetlerinin bir kısmı, Müslim'in eserinde arka arkaya sıraladığı üçüncü hatta dördüncü rivâyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilinmektedir ki Müslim, hadisleri eserine alırken en sahihinden başlamak üzere peş peşe sıralama metodunu takip etmiştir. Müslim'in bu metoda başvurması konu hakkında nakledilen rivâyet farklılıklarına dikkat çekmek amacıyla. Elbânî'nin zayıf hükmü verdiği beş kadar rivâyet bu türden olup Müslim'in konu hakkındaki en sahih olarak gördüğü rivâyetler değildir. İlgili rivâyetlerin değerlendirmelerinde de görüldüğü üzere Müslim, konu hakkında çeşitli kaynaklarda nakledilen ve sahih kabul edilen rivâyetlere de yer vermiştir. Son olarak rivâyetlerin değerlendirmelerinde de ifade edildiği gibi Elbânî'nin bazı Müslim hadislerini taz'if etmede isabet etmediğini söyleyebiliriz. Bunlar Ebû Zübeyr rivâyetleri, kusûf namazın keyfiyetiyle ilgili rivâyetler ve yeme-içmeden sonra hamdetmeye dair rivâyetlerdir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılabları Sözlüğü*. İstanbul: MÜİFAV Yay., 2012.

Başaran, Selman. "İbn Hazm'ın Kütüb-i Sitte'ye Bakışı". *İslâmî Araştırmalar* II/6 (1988), 7-21.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. *Şu'abu'l-İmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

Bezzâr, Ahmed b. İbrâhîm. *Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah-Âdil b. Sa'd. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *et-Târîhu'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Camiu's-Sabîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dimaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1993.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *el-İlelü'l-vâride fi'l-ebâdîsi'n-nebevîyye*. thk. Ahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi. Riyad: Dâru Taybe, 1985.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*. thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vdğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân. *Sünen*. thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.

Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî. *Müsned*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Ebu'l-Hasan, Muhammed b. Hasan eş-Şeyh. *Teracu' Allâme el-Elbânî fima Nesse Aleyh Tashihen ve Tad'ifen*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif, 2002.

Ebû Mes'ud, Muhammed b. Abdullah. *Kitabu'l-Ecrive li'-Şeyh Ebû Mes'ud 'ammâ eşkelü'ş-Şeyh ed-Dârekutnî 'alâ Sabîh-i Müslim b. Haccac*. thk. İbrahim b. Ali, Dâru'l-Verrâk. Suud 1998.

Ebû Muaz, Tarık b. İvazillah b. Muhammed. *Red'u'l-Cânîyi'l-Mütaaddî 'ale'l-Elbânî*. Kâhire: y.y. 2001.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî Ahmed b. Ali. *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs - Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1986-1992.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Adâbu'z-zîfâf fi's-sünneti'l-mutabhare*. Ammân: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1409.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Daîfu Sünen-i Ebî Dâvud*. Kuveyt: Dâru Ğuras, 2002.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Daîfu'l-cami'is-sağîr ve ziyadâtuh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *İrvâü'l-ğalîl fî tabric-i ehâdis-i Menâri's-sebîl*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Sabihu Sünen-i Ebî Davud*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif, 1998.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Sabihu'l-Cami'is-Sağîr ve Ziyadatuh (el-Fethu'l-Kebîr)*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988.

el-Bânî, Muhammed Nasıruddîn. *Sabihu İbn Mâce*. Riyad: Mektebetü'-Maârif, 1997.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi's-sabîha ve şey'ün min fıkhıha ve fevâidıha*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2002.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâ'ife ve'l-mevzû'a ve eserıha's-seyyiü fi'l-ümme*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1992-2004.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Temamu'l-minne fi't-ta'liki ala fıkhı's-sünne*. Riyad: Daru'r-Râye, 1417.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Zaifu Edebi'l-Müfred*. Suud: Mektebetü'd-Delîl, 1998.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn. *Ğayetü'l-Merâm fî Tabrici Ehâdisi'l-Helâl ve'l-Haram*. Dımaşk-Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980.

el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî. *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2010.

el-Münzirî, Abdulazîm b. Abdulkavî. *et-Terğîb ve't-terhîb*. nşr. Meşhur b. Hasan, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1424.

el-Münzirî, Zekiyuddîn Abdulazîm. *Mubatasaru Sabîhi Müslim*. thk. Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1987.

es-Sekkâf, Hasan b. Alî. *Tenâkuẓatü'l-Elbânî'l-Vâdihât*. Mekke: el-Mektebetü't-Tahsisiyye, 2007.

Gassânî, Ebû Ali Huseyn b. Muhammed. *Takyüdü'l-mühmel ve temyüzü'l-müşkil*. nşr. Ali b. Muhammed el-İmrân-Muhammed Azîz Şems. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 2000.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1952.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde-Dımaşk: Dâru'l-Kıble-Müessesetü Ulûmî'l-Kur'ân, 2006.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sabîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tehzîb*. nşr. Muhammed Avvâme. Halep: Dâru'r-Reşîd, 1991.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Haydarâbâd: Matba'atü Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325-1327.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Nüẓhetü'n-Nazar fî Tawdîhi Nubbeti'l-Fiker fî Mustalahi Eblî'l-Eser*. thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rehîlî. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 2001.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Hedyü's-sârî mukaddimeti fethu'l-bârî*. nşr. Muhammed Fuad Abdalbaki, yy: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tabakatü'l-müedellîsîn*. thk. Asım b. Abdullah. Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1983.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân. *es-Sikât*. Haydarâbâd: Meclisü Dâiretü'l-Me'ârif, 1973.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân. *Sabîhu İbn Hibbân bi-terîbi İbn Balabân*. thk. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

İbn Ma'în, Ebû Zekeriyâ Yahyâ. *Târîhu 'Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî*. thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1400.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

İbn Salah, Ebû Amr Takıyüddîn eş-Şehrazûrî. *Siyanetu Sabîh-i Müslim mine'l-İhlâl ve'l-Galat ve Himayetuhu mine'l-İskât ve's-Sakât*. thk., Muvaffak Abdullah b. Abdulkadir. Beyrut: Dâru Garbî'l-İslâmi, 1984.

İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn eş-Şehrazûrî. *Ulümü'l-hadîs*. thk. Nûreddîn 'İtr, Dâru'l-Fikr. Dımaşk: 1986.

İbn Şâhîn, Ebû Hafis Ömer b. Ahmed. *Târîhu esmâi's-sikât*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1984.

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr. *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâb*. nşr. Abdullah es-Seyyid Subh el-Medenî. Kahire: Matba'atü'l-Medenî, 1977.

Kâdî İyâz, İyâz b. Mûsâ. *İkmâlî'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmâ'îl. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1998.

Kandemir, M. Yaşar. "Sahihayn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/527-530. İstanbul: TDV Yay., 2008.

Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/124-129. İstanbul: TDV Yay., 1993.

Kandemir, M. Yaşar. "Sahihayn'e Yöneltilen Tenkidlerin Değeri". *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, 377-420.

Karataş, Mustafa. "Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri". *Diyanet İlmî Dergi* 36/2 (2000), 77-84.

Gül, Recep Emin. "Hadis İliminde Cerh-Ta'dil Mertebeleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, (2015), 362-386.

Hatipoğlu, M. Sait. "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri". *İslami Araştırmalar* 10/1-2-3 (1997), 1-14.

Hatipoğlu, İbrahim. "Nâsıruddîn el-Elbânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32/403-405. İstanbul: TDV Yay., 2006.

Köktaş, Yavuz. "Müslim'in *Sahîb*'ine Yapılan En Eski Tenkid: Ebu'l- Fadl el-Herevî'nin *İlelu'l-Abâdîs Fî Kitâbi's-Sahîb Li-Müslim* Adlı Eserinin Takdim Ve Tercümesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/3(2005), 29-56.

Mahmûd Saîd Memduh. *Tenbihü'l-Müslim ila Teaddiyi'l-Elbânî ala Sahîbi Müslim*. Kahire: Mektebetü ve Matbaatü'l-Mücelledî'l-Arabî, 2011.

Mâlik b. Enes. *Muvatta' el-İmâm Mâlik*. thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992.

Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîbu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî*. nşr. Mektebü Tahkîki't-Türâsi'l-İslâmî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Nesâî, Ebû Abdirrahman b. Ahmed. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Bûrân ed-Dannâvî - Kemal Yûsuf el-Hût. Beyrut: Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1985.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Sahîbu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*. Mısır: el-Matba'atü'l-Misriyye, 1929-1930.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ. *İrşâdü Tullabi'l-Hakaik ila Marifeti Süneni Hayri'l-Halâik*. Thk. Abdülbârî Abdullah es-Selefî. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1987.

Özafşar, Mehmet Emin. "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Camiu's-Sahîh'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XXXIX (1999), 287-356.

Özcan, Kemal, *Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 2014.

Özcan, Kemal. “Buhârî ve Müslim’in Sahihleri Hakkında Farklı Görüşler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/40 (2014), 215-244.

Şehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân. *el-Mekâsüdü'l-basene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osman el-Huş. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.

Suyutî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Esmâu'l-Müdekkisîn*. thk. Mahmud Muhammed Hasan. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.

Suyutî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. thk. Usameddin e-Sebabitü. Mısır: Daru'l-Hadis, 1993.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. Avdillah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.

Tekin, Dilek. “Müslim ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. II/1 (2015), 49-68.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vdğ. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1962-1977.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yay., 2018.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Du'afâü'l-kebîr*. thk. Abdülmu'tü Emîn Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.

Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. İstanbul: Rağbet Yay., 2013.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Muğnî fî'd-du'afâ*. nşr. Nûreddîn İtr. Halep: Dâru'l-Me'ârif, 1971.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed. *Mîzanu'l-İ'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Muhammed Rıdvan – Muhammed Berekât. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2009.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâye fi'l Kütübî's-sitte*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kıble, 1992.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988.